

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟΝ ΤΗΣ Β'. ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηναίων Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ὡς ἐπιτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη, ἀναδημοσιευθεῖσα καὶ εἰς ἴδιον τεῦχος. Ἀντὶ πάσης δὲ ἄλλης κριτικῆς παραθέτομεν ἐνταῦθα μικρὰν περίληψιν αὐτῆς.

Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 17. αἰῶνος ἀναντίρρητος ἐθεωρεῖτο ἡ ἱστορικὴ παράδοσις, καθ' ἣν ἡ Β'. Οἰκουμενικὴ Σύνοδος τῶν 97. Πατέρων ἐβεβαίωσε καὶ συνεπλήρωσε τὸ τῆς Α'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου Σύμβολον, ἐκδοῦσα τὸ ἕκτοτε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπικρατήσαν Σύμβολον. Ἀλλὰ πρῶτος ὁ Tillemont ἰσχυρίσθη, ὅτι τὸ Σύμβολον δὲν συνετάχθη μὲν ὑπὸ τῆς Συνόδου, ὑπεβλήθη δὲ εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου, Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου, διότι τὸ Σύμβολον εὑρεται ἐν συγγράμματι αὐτοῦ. Καὶ εἶνε μὲν ὅλως ἀνακριβὲς τὸ ὅτι ὁ ἅγ. Ἐπιφάνιος παρέστη ἐν τῇ Β'. Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ, ὡς ὑπέλαβεν ὁ Tillemont, ἀλλ' ἡ γνώμη περὶ τῆς παρὰ τῷ ἅγ. Ἐπιφάνιῳ προϋπάρξεως τοῦ Συμβόλου καὶ τῆς μὴ ἀμέσου ἐκδόσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Συνόδου πολλοὺς εὗρεν ὑπερμάχους.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ παρ' Ἐπιφάνιῳ Σύμβολον παρίσταται προσερχόμενον ἐξ Ἱεροσολύμων, κατὰ τὴν 17. δεκατηρίδα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος [1876] ὁ John Hort διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι τὸ Σύμβολον ἀρχικῶς συνετάχθη ὑπὸ τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Συμβόλων τῶν «Ἀποστολικῶν Διατάξεων», τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας πρὸς Σεραπίωνα Ἐπίσκοπον Θμούεως, διότι τὸ Σύμβολον εὑρεται ἐν ταῖς Κατηχῆσαι τοῦ Κυρίλλου. Ἐπὶ τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Hort, ἥμεις ἐγένετο ἀφετηρία πασῶν τῶν περὶ τοῦ Συμβόλου νεωτέρων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, στήριχθῆς ὁ Adolf Harnack ἰσχυρίσθη, ὅτι ναι μὲν ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων ὑπέβαλεν εἰς τὴν Β'. Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀνασυνταχθὲν ἀρχαῖον Σύμβολον τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ τὸ

λεγόμενον Σύμβολον τῆς Β'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου οὐδεμίαν πρὸς αὐτὴν ἔχει σχέσιν, διότι οὔτε προῆλθεν, οὔτε ἠδύνατο ἐξ αὐτῆς νὰ προέλθῃ. Ἡ Σύνοδος, κατ' αὐτὸν, οὐδὲν ἐξέδωκεν Σύμβολον, τὸ δὲ λεγόμενον Σύμβολον αὐτῆς δὲν ἐφίστατο μέχρι τῆς Α'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου, παρ' ἀγνώστου τινὸς συνταχθὲν κατὰ τὰς παρομοιάς αὐτῆς καὶ ψευδῶς εἰς τὴν Β'. Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἀποδοθέν. Ὅθεν τὸ Σύμβολον εἶναι μὲν ὀρθόδοξον καὶ ἀπέβη τῷ ὄντι «οἰκουμενικόν», ἔνεκα τῆς ἐπικρατήσεως αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, οὐχὶ ὁμως καὶ γνήσιον δογματικὸν μνημεῖον τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἐὰν αὕτη, κατὰ τὸν Η., ἐξέδιδε νέον Σύμβολον, ἔδει νὰ στηριχθῆ κατ' ἀνάγκην ἐπὶ τοῦ τῆς Α' Συνόδου, ἀλλὰ τὸ Σύμβολον τῆς ΚΠόλεως, ἥτοι τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἐν τῷ περιεχομένῳ αὐτοῦ μεγάλας παρουσιάζει διαφορὰς πρὸς τὸ τῆς Νικαίας, ἥτοι τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου Σύμβολον, διότι ἔλλείπουσι φράσεις καὶ λέξεις προσετέθησαν νέα φράσεις καὶ λέξεις, μετεβλήθη ἡ σειρά τῶν φράσεων καὶ λέξεων καὶ προσετέθησαν νέα ἄρθρα μὴ ὑπάρχοντα ἐντελῶς ἐν τῷ τῆς Νικαίας. Συμπεραίνει λοιπὸν ὁ Η. ὅτι ἐν τοῖς 8 πρώτοις ἄρθροις ἐγένοντο 4 παραλείψεις, 10 προσθήκαι καὶ 5 φιλολογικαὶ μεταβολαί. Κατὰ δὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Hort, οὗς ἀποδέχεται ὁ Η., ἐκ τῶν 178 λέξεων τοῦ τῆς Νικαίας Συμβόλου ἐν τῷ τῆς ΚΠ. ἐλήφθησαν μόνον 33, ἥτοι τὸ 1)5 τῶν λέξεων.

Ὅθεν ὁ Η. δὲν δύναται νὰ δεχθῆ, ὅτι τὸ Σύμβολον ΚΠ. εἶναι ἢ νέον ἢ αὐτοτελὲς Σύμβολον, εἰς ὃ παρεσκήθησαν φράσεις καὶ λέξεις τοῦ Συμβόλου Νικαίας, ἢ συνετάχθη ἐπὶ τῇ βῆσει ἀρχαιοτέρου τινὸς Συμβόλου, διορθωθέντος κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁμολογεῖ μὲν ὅτι ἐν τῇ Β' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ προῦκκειτο ἀγὼν κατὰ τῶν Πνευματομάχων, οὗς ἡ Σύνοδος ἐκείνη κατέκρινε, καὶ ὅτι ἐν τῷ «τόμῳ» αὐτῆς, τῷ μὴ διασωθέντι, δυστυχῶς, ἐξετίθετο διδασκαλία περὶ τῆς ὁμοουσιότητος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ἀλλὰ νομίζει, ὅτι ἐν τῷ Συμβόλῳ ΚΠ. δὲν ἐκτίθεται σαφῶς τοιαύτη διδασκαλία περὶ ὁμοουσιότητος, αἱ σχετικαὶ δὲ λέξεις καὶ φράσεις δύνανται μὲν νὰ ἐξηγηθῶσιν ἐν τοιαύτῃ ἐννοίᾳ, δὲν ἦσαν ὁμως ἐπαρκεῖς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Β' Οἰκ. Συνόδου, ὅτε οἱ Πνευματομάχοι ἐπετίθεντο σφοδρῶς κατὰ τῆς ὀρθοδοξίας. Τὰς περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκφράσεις τοῦ ἀποδιδιομένου εἰς τὴν Α. Οἰκουμ. Σύνοδον Συμβόλου ἠδύνατο ν' ἀπο-

δεχθῶσι καὶ οἱ Πνευματομάχοι. Ὅθεν τὸ Σύμβολον ἀναμφιβόλως περιέχει ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ἀλλ' ἡ φρασεολογία αὐτοῦ δὲν ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τῆς Β'. Οἰκ. Συνόδου. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν δεόν γ' ἀναγνωρίζωμεν ἐν αὐτῷ βαπτιστήριον Σύμβολον, ὅπερ μετὰ τὸ 362 καὶ μέχρι τοῦ 381 ἀνασυνετάχθη καὶ διορθώθη, συμφώνως τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Νικαίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Πνευματομάχους.

Κατὰ τὰ συμπεράσματα ταῦτα φρονεῖ ὁ Η. ὅτι τὸ Σύμβολον τοῦτο δὲν εἶναι ἐπέκτασις τοῦ τῆς Νικαίας Συμβόλου, ἀλλ' ἀρχαῖον βαπτιστήριον Σύμβολον τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ὑπάρχον παρὰ τῷ Ἐπιφανίῳ Κύπρου. Οὐδὲν ἕτερον ἔχνος αὐτοῦ ἀναφαίνεται μέχρι τῆς Δ'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁ Γρηγόριος Θεολόγος μικρὸν μετὰ τὴν Β'. Σύνοδον γράφων πρὸς Καληδόμιον, ὁμιλεῖ μόνον περὶ τοῦ τῆς Νικαίας Συμβόλου, οὐχὶ δὲ καὶ τοῦ τῆς ΚΠ. Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ Σωκράτης, Θεοδώρητος καὶ Σωζόμενος οὐδὲν λέγουσι περὶ τῆς ὑπὸ τῆς Β'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐκδόσεως Συμβόλου. Ἡ Γ'. Οἰκουμ. Σύνοδος γινώσκει μόνον τὸ τῆς Νικαίας Σύμβολον καὶ ἀπαγορεύει τὴν ἔκδοσιν ἑτέρου Συμβόλου. Τὸ δὲ λεγόμενον Σύμβολον ΚΠ. ἐμφανίζεται τὸ α' ἐν τῇ Δ'. Οἰκουμ. Συνόδῳ (451), ἥτις ἀπέδωκεν αὐτὸ εἰς τὴν Β', ὥστε τὸ Σύμβολον ΚΠ. εἶναι ταυτοχρόνως ἀρχαιότερον καὶ νεώτερον τῆς Β'. Συνόδου, ἀρχαιότερον μὲν κατὰ τὴν προέλευσιν, νεώτερον δὲ κατὰ τὴν σημασίαν αὐτοῦ καὶ τὸ κῆρος (älter seinem Ursbrunge nach, jünger seinem Ansehen nach).

Τοιαύτη εἶναι ἡ περὶ τοῦ Συμβόλου θεωρία τῶν Hort-Harnack, δι' ἧς ἀποκρούεται ἡ γνησιότης τοῦ Συμβόλου τῆς Β. Οἰκουμ. Συνόδου. Καὶ ἐν μέρει μὲν αὕτη κατέπιπτε διὰ τῶν περὶ τὰς πηγὰς τῶν Συμβόλων προγενεστέρων καὶ μεταγενεστέρων ἐρευνῶν τοῦ P. Caspari, ἀπεδεξιμένου μὲν, κατ' ἀρχὴν, ὅτι τὸ Σύμβολον ΚΠ. εἶναι τὸ παρ' Ἐπιφανίῳ εὐρισκόμενον, ἀποδείξαντος ὁμοῦς ὅτι ὑπῆρχε πολὺ πρὸ τῆς Δ'. Οἰκουμ. Συνόδου, ἀλλ' ὁ F. Kattenbusch ἐπανέλαβε τὴν θεωρίαν, χαρακτηρίσας ὡς «μυθὸν» τὴν περὶ τοῦ Συμβόλου ἱστορικὴν παραδοσιν.

Ὁ J. Kunze ἀποδεχόμενος ὡσαύτως, κατ' ἀρχὴν, τὴν θεωρίαν Hort-Harnack, ἐζήτησε νὰ ἀρῇ τὰς πολλὰς ἐξ αὐτῆς προκυπτούσας δυσχερείας πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ ζητήματος περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Συμβόλου. Φρονεῖ ὅτι ἡ Β'. Οἰκ. Σύνοδος δὲν ἐξέδωκε τὸ Σύμβολον, διότι τοῦτο εἶναι τὸ παρ' Ἐπιφανίῳ εὐρισκόμενον, ὅπερ ὑφιστάμενον πρὸ

τῆς Δ'. Οἴκ. Συνόδου παρουσιάσθη εἰς αὐτὴν ὡς Σύμβολον τῶν 99. Πατέρων, δηλαδὴ τῆς Β. Οἴκου. Συνόδου διὰ τοῦ Νεκταρίου ΚΠόλεως (381—387). Ἐφ' ὅσον ἴσχυεν ὁ Μονοφυσισμὸς ἐν τῇ Αὐτοκρατορικῇ Αὐλῇ τῆς ΚΠ. ἐπὶ Θεοδοσίου β. (408—450), τὸ Σύμβολον ἦτο μὲν εἰς αὐτὴν γνωστόν, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῇ. Ὑπὸ τῆς ἐπίδρασιν δὲ τῆς γνωστῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης Λέοντος α'. (440—461) πρὸς τὸν ΚΠ. Φλαβιανὸν (446—449), ἐν ἣ ὑπάρχουσι φράσεις συγγενεῖς πρὸς τὰς τοῦ Συμβόλου οὐχὶ τῆς Νικαίας, ἀλλὰ τοῦ Ἐπιφανίου, τοῦτο τὸ Σύμβολον εἰσήχθη εἰς τὴν Δ. Οἴκου. Σύνοδον διὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ΚΠ. Ἀνατολίου (449—458) καὶ τοῦ Διακόνου αὐτοῦ Ἀετίου, ἰδίᾳ δὲ τοῦ Αὐτοκράτορος Μαρκιανοῦ (450—457) μετὰ τοῦ τῆς Νικαίας καὶ παρεστάθη ὡς Σύμβολον τῆς Β. Οἴκου. Συνόδου, χωρὶς πράγματι ν' ἀνήκει εἰς αὐτὴν. Τὸ Σύμβολον ἔκτοτε ἐπεκράτησεν ἐν τῇ καθόλου Ἐκκλησίᾳ ὡς βαπτιστήριον Σύμβολον.

Αἱ ὑποθέσεις αὗται, κατὰ τὸν Kunze, δύνανται νὰ ἄρῳσι τὰς πρὸς καθορισμὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Συμβόλου δυσχερείας. Καὶ πρόκειται μὲν περὶ ὑποθέσεων, αἵτινες οὐδαμῶς αἴρουσι τὰς δυσχερείας, ἀλλ' ὁ Kunze ἀπέδειξεν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Harnack, ὅτι τὸ Σύμβολον ἦτο ἐν χρήσει ὡς βαπτιστήριον Σύμβολον πολὺ πρὸ τῆς Δ'. Οἴκου. Συνόδου. Αἱ δὲ προσαχθεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ σπουδαιόταται ἀληθῶς ἀποδείξεις ὑπῆρξαν τοιαῦται, ὥστε ὁ W. Schmidt ὑπερημύνθη τῆς γνησιότητος τοῦ Συμβόλου, ἀποκρούσας μὲν τὴν θεωρίαν Hort-Harnack, ὑποστηρίξας δὲ τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν. Ἄλλ' εἴκοσι περίπου ἔτη μετὰ τὴν πρώτην δημοσίευσιν τῆς περὶ τοῦ Συμβόλου ΚΠ. πραγματείας αὐτοῦ ὁ Α. Harnack ἐπαναλαβὼν αὐτὴν σχεδὸν ἄνευ μεταβολῶν, ἐσημείωσεν ὅτι δὲν μετεπίσθη ἐκ τῶν προσαχθεισῶν κατὰ τῆς θεωρίας αὐτοῦ ἀποδείξεις. Τὸ δ' ἀληθὲς εἶναι ὅτι δὲν ἔλαβε, δυστυχῶς, ταύτας ὑπ' ὄψει, ἀφοῦ ἐπανέλαβε συμπεράσματα τοῦ Caspari ἐκ προγενεστέρων τούτου ἔρευνῶν, παρατρέξας τὰς μεταγενεστέρας, ἐξ ὧν ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξίς τοῦ Συμβόλου πολὺ πρὸ τῆς Δ'. Οἴκου. Συνόδου.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὑπὸ τοῦ λατίνου θεολόγου Vincenzi, πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Filioque, ὅπως ἀδόκητον διευτυπώθη παραδοξολόγημα, καθ' ὃ πρὸ τοῦ ζ' αἰῶνος δὲν ὑπῆρχε τὸ Σύμβολον ΚΠ., τότε δὲ συνταχθὲν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων παρενεβλήθη καὶ ἐν συγγράμμασι τῶν Πατέρων καὶ ἐν πρακτικοῖς τῶν Συνόδων, ἐπομένως παρένθετοί εἰσιν ἐν αὐτοῖς αἱ πρὸ τοῦ ζ' αἰῶνος ἀπαντῶσαι ρήσεις καὶ μαρτυρίαι περὶ τοῦ

Συμβόλου. Κρίνων ὁ Harnack τὴν πρωτοφανῆ ταύτην λατίνου θεολόγου ὑπερκριτικῆν, εὗρισκει μὲν ἀδόκιμον τὴν μέθοδον, ἧς ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἀποδείξιν παραδόξου ὑποθέσεως, ἣ δὲν ἀποκλείει δ' οὐχ ἦτιον τὴν πιθανότητα παραπολήσεως τῶν πραγματικῶν τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Τὴν πιθανότητα ὁμοῦ ταύτην κατέρρουεν ἰδίως ὁ Kunze, ὅθεν ἡ ὑπόθεσις τοῦ Vincenzi παραμένει ὅλως ἀβάσιμος. Ὁ Harnack φρονεῖ μὲν πρὸς στήριξιν τῶν ἑαυτοῦ ὑποθέσεων διὰ τὸ Σύμβολον ΚΠ. ἐγνώσθη ἐν τῇ Δύσει μόλις περὶ τὸ 530, ὅτε καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθούσα Σύνοδος τοῦ 381 ἀνεγνωρίσθη ὡς Οἰκουμενικῆ, ἀλλὰ συνομολογεῖ ὅτι τὸ Filioque εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς προκείμενης ἱστορικῆς καὶ κριτικῆς μελέτης Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηῶν, μετ' ἐμπεριστατωμένῃν ἔρευναν, ἀποκρούων τὰς ἀνωτέρω ἀσυστάτους περὶ τοῦ Συμβόλου θεωρίας ἐξετάζει πρὸ παντὸς τὰ παρ' Ἐπιφανίῳ καὶ Κυρίλλῳ Σύμβολα καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι, οὔτε τὸ παρ' Ἐπιφανίῳ οὔτε τὸ παρὰ Κυρίλλῳ Σύμβολον εἶνε τὸ αὐτὸ πρὸς πρὸς τὸ τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Εἰσερχόμενος δὲ εἰς τὴν περαιτέρω ἔρευναν καταδεικνύει τὴν ἀνάγκην, ἣτις ὑπῆρχε πρὸς ἔκδοσιν τοῦ Συμβόλου τῆς Β' Οἰκ. Συνόδου Μετὰ τὴν Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον οἱ ὑπερισχύσαντες Ἀρσιανοὶ καὶ Ἡμεροσιανοί, ἐπιδιώκοντες τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ ὑπὸ τῆς Συνόδου ἐκδοθέντος Συμβόλου, ἤρξαντο ἀθετοῦντες μὲν αὐτό, συντάσσοντες δὲ νέα Σύμβολα καὶ ἐκθέσεις πίστεως. Οὕτω, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἱστορικοῦ Σωκράτους, παρουσιάσθη «λαβύρινθος ἐκθέσεων» καὶ παρήχθη δισπερίγραπτος δογματικὴ σύγχυσις, ἣτις ἀνητικῶς ἀφέλησε, συντελέσασα εἰς τὴν ἀποσύνθεσιν τοῦ Ἀρσιανισμοῦ. Οἱ ὀρθόδοξοι ἠμύνοντο τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας, τινὲς μὲν ἀποκρούοντες πᾶσαν αὐτοῦ μεταβολήν, τινὲς δὲ θεωροῦντες ἀπαραίτητον τὴν συμπλήρωσιν αὐτοῦ πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἀναφανειῶν νέων ἑτεροδιδασκαλιῶν, πολλῶ μᾶλλον ὅτι ἡ «πίστις» τῆς Νικαίας ὡς θεωρητικὴ ἐκθεσις, ὡς «μάθημα», ἦτοι ἐκθεσις διδασκαλίας, δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς βαπτιστήριον Σύμβολον, κατὰ τὰς ἀποδείξεις τοῦ Kunze ἐναντίον τῶν περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἰσχυρισμῶν τοῦ Caspari, οὓς ἀπεδέχθησαν ὁ Harnack καὶ ὁ Kattenbusch, ἐκτὸς ἄλλων. Ἐνεκα τοῦ τοιούτου χαρακτῆρος τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας, πολλαὶ Ἐκκλησίαι, μὴ καταργήσασαι τὰ

Ἰδιαίτερα αὐτῶν βαπτιστήρια Σύμβολα, συνεπλήρουν αὐτὰ διὰ φράσεων τοῦ καὶ λέξεων Συμβόλου τῆς Νικαίας. Ὅπου τοιαύτη συμπλήρωσις δὲν ἐθεωρεῖτο ἐπαρκῆς πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν αἰρέσεων, συνετάσσοντο νέα Σύμβολα, οἷα εἶναι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸ τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Μεσοποταμίας, ὀφειλόμενα εἰς δύο μεγάλους πρωταγωνιστὰς τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τοὺς μετὰ τὴν Α' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον χρόνους, τὸν Μελέτιον Ἀντιοχείας καὶ τὸν Εὐσέβιον Σιμοσάτων. Τὴν ἀνάγκην δὲ τῆς διὰ Συμβόλων καὶ ἐκθέσεων πίστεως ἀποκρούσεως τῶν νέων αἰρέσεων καταδεικνύουσιν οἱ ὅροι τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ Συνόδου κατὰ τοῦ Μαρκέλλου Ἀγκύρας († περὶ τὸ 374), καθ' οὗ στρέφονται ἐπίσης οἱ ὅροι τῶν Συνόδων Φιλιππουπόλεως, Σιριίου καὶ ἄλλων πόλεων. Ὁ Ἀπολλιναρισμὸς ἐμμέσως καταπολεμεῖται ἐν τῷ ἐπεξεργασμένῳ Συμβόλῳ τῶν « Ἀποστολικῶν Διατάξεων », τοῦ ὅρου τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς εἰς τὸν ἅγ. Ἀθανάσιον ἀποδιδομένης « Ἐρμηνείας εἰς τὸ Σύμβολον ». Ταῦτα ἔχοντες ὑπ' ὄψει δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς συντάξεως νέου Συμβόλου ὑπὸ τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἄλλ' ἐπὶ πλεόν παρουσιάσθη καὶ νέον δογματικὸν ζήτημα, ὅπερ ἐπέβαλε τὴν σύνταξιν τοιοῦτου Συμβόλου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου δὲν συνεζητεῖτο τὸ περὶ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος δόγμα, ὅθεν ὑπῆρξεν ἐπαρκῆς ἢ ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς Νικαίας ἔκφρασις « Καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ».

Ἄλλ' οἱ Ἀρειανοὶ ὑπεκίνησαν ἤδη ζωνηρῶς τὸ ζήτημα περὶ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος. Ἐν τοῖς Συμβόλοις αὐτῶν, τοῖς ἐμμέσως ἢ ἀμέσως στρεφόμενοις ἐναντίον τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας, ἐγένοντο ἀπόπειραι πληρηστερίας διατυπώσεως τῆς περὶ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος διδασκαλίας καὶ ἀρνήσεως τῆς θεότητος αὐτοῦ.

Κατὰ τὰ ἔτη 356—361 ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ἐξόριστος τότε διατελλῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐξ ἐπιστολῶν τοῦ Ἐπισκόπου Θμουζῶς Σεραπίωνος ἔμαθεν ὅτι ἱκανὸς ἀριθμὸς λαϊκῶν ἢ κληρικῶν, καίτοι ἀπέφυγον τὴν ἀσέβειαν τοῦ Ἀρείου περὶ τοῦ Υἱοῦ, εἶχον ὁμῶς πεπλανημένας περὶ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος δόξας, λέγοντες αὐτὸ « μὴ μόνον κτίσμα, ἀλλὰ καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων ἐν αὐτὸ εἶναι καὶ βαθμῶ μόνον αὐτὸ διαφέρειν τῶν ἀγγέλων ». Πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς πλάνης ταύτης ὁ Ἀθανάσιος ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πρὸς Σεραπίωνα (ἀ'. γ'. δ'.) ἀνέπτυξε τὴν περὶ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος διδασκαλίαν κατὰ τὰς Γραφὰς

καὶ τῷ 362 συγκροτήσας τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σύνοδον ἀπεφίνατο ὅπως οἱ τῶν Ἀρειανῶν ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐνωθῶσι μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀναθεματίζωσι τοὺς λέγοντας τὸ Ἅγιον Πνεῦμα κτίσμα καὶ ὁμολογῶσιν ὅτι δὲν εἶνε διακεκριμένον τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλ' ἀδιαίρετον. Ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐν τῷ ἐν τῇ Συνόδῳ ἐκείνῃ τοῦ 362 συνταχθέντι «Τόμῳ» πρὸς τοὺς Ἀντιοχείς, ὁ Ἀθανάσιος ἐτόνιζεν ὅτι ἡ «πίστις», ἥτοι τὸ Σύμβολον τῆς Νικαίας, ἔδει νὰ μείνῃ ἀμετάβλητος ἄνευ οἰασδῆποτε προσθήκης «διὰ τὸ μηδὲν αὐτῇ λείπειν». Οἱ ὅμως ἦτο ἀπαραίτητος ἡ προσθήκη ἄρθρου περὶ τοῦ Ἀγ. Πνεύματος, καταφαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν ἔτος βραδύτερον (363), μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀπαστάτου Ἰουλιανοῦ (361-63), ὁ Μ. Ἀθανάσιος συγκαλέσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ νέαν Σύνοδον κατέκρινε τοὺς καθ' ὑπόκρισιν ἀποδεχομένους τὸ Σύμβολον τῆς Νικαίας, ὡς ἔγραφε καὶ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Ἰοβιανὸν (363/64) διότι διέστρεφον αὐτήν, «παρρηρηθενόντες τὸ ὁμοούσιον καὶ βλασφημοῦντες εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐν τῷ φάσκειν αὐτοὺς κτίσμα εἶναι αὐτὸ καὶ ποίημα, διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγεννησθαι». Ὡσαύτως ἡ ἐν Ρώμῃ τῷ 379, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Δαμάσου (366-384) συνελθοῦσα Σύνοδος, ἐν ἐπιστολῇ αὐτῆς πρὸς τὸν Ἀντιοχείας Παυλῖνον, ἐτόνιζε τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς θεότητος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Εἶνε δὲ προφανές, ὅτι ἀμφοτέραι αἱ Σύνοδοι αὗται ἐστρέφοντο οὐχὶ κυρίως κατὰ τῶν Ἀρειανῶν, τῶν θεωρούντων καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα κτίσματα, ἀλλὰ κατὰ τῶν Ἡμεροειδῶν, κατ' ἐκείνων δηλονότι τῶν αἰρετικῶν, οἵτινες, ὀρθῶς περὶ τοῦ Υἱοῦ φρονοῦντες κακῶς περὶ τοῦ Πνεύματος ἐδόξαζον. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ «Πνευματομάχοι», οἵτινες (μετὰ τὸ 380) καὶ «Μακεδονιοὶ» ὀνομάζοντο ἐκ τοῦ Μακεδονίου ΚΠ. χωρὶς, κυρίως εἰπεῖν, νὰ εἶνε οὗτος ὁ μόνος ἀρχηγὸς τῆς ομάδος ἐκείνης ἐκείνης τῶν «ὁμοιουσιανῶν» οἵτινες, καίτοι ἀποδεχόμενοι τὸ Σύμβολον τῆς Νικαίας, περιέπεσαν εἰς τὴν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κακοδοξίαν, θεωροῦντες αὐτὸ «κτίσμα».

Προέκυπτον δὲ περὶ τὴν διατύπωσιν καὶ ἐπιβολὴν τοῦ ὀρθοῦ φρονήματος μεγάλαι δυσχέρειαι, καθ' ὧν ἰδίως ἐπάλασεν ὁ Μ. Βασίλειος. Οὗτος, κατ' ἀρχὴν, ἀπέκρουε τὴν σύνταξιν νέου Συμβόλου, ἔνεκα τῶν καθ' ἑκάστην ἐμφανιζομένων ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν Συμβόλων, ὡς ἀπέκρουε καὶ τὴν χρῆσιν νέων ὄρων ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ εὑρι-

σκομένων, ἐξήτει δὲ νὰ μείνῃ τὸ τῆς Νιζαίας Σύμβολον, συμπληρούμενον διὰ τοῦ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἄρθρου. Τῷ 375 κατηγορούμενος ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου Σεβαστείας ὅτι ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ἐν Λαμπράκῳ Συνόδου, ἐν ἣ ἀμφότεροι εὐρέθησαν σύμφωνοι, μετέβαλε γνώμας «ἐκτὸς τοῦ ἐκ προκοπῆς τινα αὔξησιν ἐπιθεωρεῖσθαι τοῖς λεγομένοις, ὅπερ οὐχὶ μεταβολή ἐστίν ἐκ τοῦ χειρόνος πρὸς τὸ βέλτιον, ἀλλὰ συμπλήρωσις τοῦ λείποντος κατὰ τὴν προσθήκην τῆς γνώσεως». Διὰ τῆς λαμπρᾶς ταύτης ἀρχῆς κατέστη δυνατὴ ἡ ἀνάπτυξις τῆς διατυπώσεως τῶν δογματικῶν ὄρων, ἄνευ μεταβολῆς τῶν δογμάτων. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ὁ Μ. Βασίλειος κατέδειξε μεγάλην δευδερκείαν καὶ εὐστροφίαν. Ἡ Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος δὲν ἀπεμακρύνθη τῆς ἀρχῆς ταύτης τοῦ Μ. Βασιλείου, διότι ἐν τῷ ὑπ' αὐτῆς ἐκδοθέντι Συμβόλῳ δὲν ὑπάρχουσι, κυρίως εἰπεῖν, μεταβολαὶ «ἐκ τοῦ χειρόνος πρὸς τὸ βέλτιον, ἀλλὰ συμπλήρωσις τοῦ λείποντος», «διότι σαφέστερον καὶ πλατύτερον ἐξετέθη ἢ περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος τέως, κατὰ τὸ Μ. Βασίλειον, «ἀδημοσίετος καὶ ἀπόρητος διδασκαλία.» Ἄλλ' ἄξιοσημειωτον ὅτι ἡ Σύνοδος πρὸς ἀποφυγὴν σκανδαλισμοῦ τῶν τέως πνευματομάχων ἀπέφυγε νὰ ὀνομάσῃ ἐν τῷ Συμβόλῳ τὸ Πνεῦμα «Θεόν», περιφραστικῶς τὴν περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ διδασκαλίαν διατυπώσασα.

Ἦδη δὲ καὶ ὁ Μ. Βασίλειος ἐνίοτε μὲν μετεχειρίζετο ἀπεριφραστως τὸν ὄρον «Θεός», πρὸς δήλωσιν τῆς οὐσίας τοῦ τρίτου προσώπου τῆς Ἁγ. Τριάδος. Ἐνίοτε ὅμως, ὡς ἔπραξε καὶ ἐν τῇ εἰδικῇ πραγματείᾳ Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀπέφευγε τὴν λέξιν Θεός, περιφραστικῶς ἐκτιθέμενος τὰ κατὰ τὴν θεότητα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ἐπισιδῆ σκανδαλίζοντο καὶ ἐταράσσοντο κατ' αὐτοῦ οἱ αἰρετικοί. Ὅθεν μετεχειρίζετο μᾶλλον ἐκφράσεις καὶ ὄρους τῆς Γραφῆς περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται τὸ γεγονός διὰ τὸ Μ. Βασίλειος ὁμίλει πολλάκις μετὰ μεγάλης ἐπιφυλάξεως, ἐξήγησε δὲ καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τὰς μεγάλας ἐν τούτῳ δυσχερείας τοῦ Βασιλείου. «Ὅταν τοῖς περὶ Πνεύματος ἐντύχῳ λόγοις (τοῦ Βασιλείου), ἔλεγεν, εὐρίσκω Θεόν, ὃν ἔχω καὶ παρορροῦμαι τὴν ἀλήθειαν ἐπιβατεύων τῆς ἐκείνου θεολογίας καὶ θεωρίας», προσέθεσε δὲ ὅτι ἐν ταῖς ἰδιαιτέροις πρὸς αὐτὸν ὁμίλαις ὁ Βασίλειος ἐκάλει τὸ Πνεῦμα «ὁμοούσιον καὶ ὁμότιμον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ». Δικαιολογῶν ὅμως τὴν ἐπιφυλακτικότητα τοῦ Βασιλείου ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως «Θεός» ἐπληροφόρησεν ὅτι οἱ αἰρετικοὶ ἐζήτουν «λαβέσθαι γυμνῆς τῆς περὶ τοῦ Πνεύμα-

τος φωνῆς ὡς εἶη Θεὸς (ὑπερ ὃν ἀληθές, ἀσεβές ἐκείνοις ὑπελαμβά-
νετο καὶ τῷ κακῷ προστάτῃ τῆς ἀσεβείας) ἵνα τὸν μὲν τῆς πόλεως
μετὰ τῆς θεολόγου γλώσσης ὑπερορίσωσιν, αὐτοὶ δὲ κατασχόντες τὴν
Ἐκκλησίαν καὶ τῆς ἑαυτῶν κακίας ὀρμητήριον ποιησάμενοι, ἐντεῦθεν
τὸ λειπόμενον ἅπαν, ὡς ἐκ τινος ἀκροπόλεως καταδράμωσιν». Ὡστε
οἱ αἱρετικοὶ παρακολουθοῦντες τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐζήτουν νὰ συλλάβω-
σιν ἔκφρασιν αὐτοῦ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς Θεοῦ, ἵνα προκα-
λέσωσι τὴν ἐξορίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀντικατάστασιν δι' αἱρετικοῦ Ἐπι-
σκόπου.

Ἄλλ' ἡ ἐπιφυλακτικότης αὐτοῦ παρεξηγήετο ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων,
ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν λόγων καὶ τῶν εἰδήσεων τοῦ Γρηγορίου Θεο-
λόγου, ὅστις καὶ ἰδιωτείαν ἐκήρυσσε φανερώτερον τὴν ἀνάγκην τῆς
χρήσεως τοῦ ὄρου «Θεὸς» ἐν τῇ περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος διδασκαλίᾳ,
δικαιολογῶν ταυτοχρόνως τὴν ἐπιφυλακτικότητα τοῦ Βασιλείου, καὶ
εἰς ΚΠολιν μεταβὰς (379) πρὸς καταπολέμησιν τοῦ Ἀρειανισμοῦ,
ἀνέπτυξε τὴν περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος διδασκαλίαν. «Τί οὖν; Θεὸς
τὸ Πνεῦμα; Πάνυ γε. Τί οὖν; ὁμοούσιον; Εἶπερ Θεός». Τὴν πρότασιν
ταύτην ἀνέπτυξεν ὁ Γρηγόριος ἐν πᾶσι τοῖς θαυμαστοῖς αὐτοῦ λόγοις
τονίζων τὴν θεότητα τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Περιῆλθε δὲ εἰς ἀντίθετον
πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους τῆς Β'. Οἴκου. Συνόδου, ἧς, μετὰ τὸν θάνα-
τον τοῦ Μελετίου Ἀντιοχείας, προήδρευε καὶ ἔνεκα τῆς γνώμης αὐτοῦ
περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου «Θεός» ἐν τῇ διατυπώσει τῆς περὶ τοῦ
Ἁγ. Πνεύματος διδασκαλίας ὑπὸ τῆς Συνόδου. Διότι ὁμοίως μὲν τῷ
Βασιλεῖ καὶ ὁ Γρηγόριος εἶχε τὴν γνώμην ὅτι ἔδει νὰ παραμείνῃ τὸ
Σύμβολον τῆς Νικαίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χωρὶς ν' ἀντικατασταθῇ δι'
ἄλλου Συμβόλου, ἀλλὰ προσωμολόγει ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος ἡ προσθήκη
τοῦ περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ἄρθρου μετὰ τῆς δευτέρας ὁμως χρήσεως
τῆς λέξεως «Θεός». Αἱ σχετικαὶ ἐνδείξεις τοῦ Γρηγορίου ἰδίως ἐκ τῶν
ποιημάτων αὐτοῦ, ἃς προσάγει ὁ σ., καθιστῶσιν ἀναντίρρητον τὸ γεγο-
νός, ὅτι ἡ Β'. Οἴκου. Σύνοδος ἠσχολήθη περὶ τὴν διατύπωσιν τοῦ
Συμβόλου.

Ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδείχθη ὅτι ἡ Σύνοδος εἶχε δίκαιον, οἷδ' ἦτο,
ἄλλως τε, δυνατόν νὰ μὴ ἐπιτύχῃ τοῦ ὀρθοῦ, διατυπώσασα περιφρασι-
κῶς ἐν τῷ Συμβόλῳ τὴν περὶ τῆς Θεότητος τοῦ Πνεύματος διδασκα-
λίαν, διότι, ὡς αὐτὸς πάλιν ὁ Γρηγόριος πληροφορεῖ, ἦσαν πολλοὶ οἱ
σκανδαλιζόμενοι καὶ κατηγοροῦντες τῶν ὀρθοδόξων ὡς εἰσαγόντων ἀντι-

ἐνὸς τρεῖς Θεούς. Ὁ Γρηγόριος ὁμοῦς ἐκ πεποιθήσεως ὑπεστήριξε μέχρι τέλους τὰς ἰδίας αὐτοῦ ὑπολήψεις, παρατιήσας τὸν θρόνον χάριν τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας.

Περὶ δὲ τοῦ Συμβόλου ἔγραφε καὶ ἐν τῇ β. πρὸς Καληδόσιον ἐπιστολῇ «Ἐπειδὴ πολλοὶ προσελθόντες τῇ σῆ εὐλαβείᾳ πληροφορίαν ζητοῦσι περὶ πίστεως καὶ διὰ τοῦτο ἀπήτησας ἡμᾶς ἀγαπητικῶς σύντομον ὄρον τινὰ καὶ κανόνα τοῦ ἡμετέρου φρονήματος, διὰ τοῦτο ἐγράψαμεν τῇ σῆ εὐλαβείᾳ ὃ καὶ πρὸ τῶν γραμμάτων ἐγνωρίζεις, ὅτι ἡμεῖς τῆς κατὰ Νίκαιαν πίστεως, τῆς τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐκεῖ συνεληθόντων ἐπι καθαιρέσει τῆς ἀρειανῆς αἰρέσεως οὐδὲν οὔτε προετιμήσαμεν πώποτε οὔτε προτιμᾶν δυνάμεθα, ἀλλ' ἐκείνης ἐσμὲν τῆς πίστεως σὺν Θεῷ καὶ ἐσόμεθα προσδιαφροῦντες τὸ ἐλλιπῶς εἰρημένον ἐκείνοις περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τὸ μηδὲ κενιῆσθαι τηνικαῦτα τοῦτ' ἐξήτημα, ὅτι μᾶς θεότητος εἶδέναι χρὴ τὸν πατέρα τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα γινώσκοντας». Ἐπὶ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Γρηγορίου ὁ Harnack ἐστήριξε θανάσιμον (tödlich), ὡς νομίζει, ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως περὶ τῆς ὑπὸ τῆς Β. Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐκδόσεως τοῦ Συμβόλου. Ἀφοῦ ὁ Γρηγόριος ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ Συμβόλου ΚΠ. ἀλλὰ μνημονεύει τοῦ Συμβόλου Νικαίας, δὲν ὑπῆρχε, κατὰ τὸν Harnack, τὸ Σύμβολον ΚΠ. Τὴν δύναμιν ὁμοῦς τῆς ὑποθέσεως ταύτης κατέρριψεν ὁ Kunze, παρατηρήσας, πρὸ παντός, ὅτι οὐδὲν μὲν ἐπιχείρημα δύναται τις ν' ἀρυσθῆ ἔκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου κατὰ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως περὶ τοῦ Συμβόλου, ἢ δὲ γνώμη τοῦ Harnack, καθ' ἣν ὁ Γρηγόριος Θεολόγος καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ παρέμεινεν ἐν τῇ Συνόδῳ, εἶνε ὅπως ἀσύστατος. Ὑπέθεσε τοιοῦτό τι ὁ Η. ὅπως ἐξάρῃ τὴν σιωπὴν τοῦ Γρηγορίου περὶ τοῦ Συμβόλου. Ἄλλ' εἶνε ἀναντιρρήτως γνωστὸν ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ μετέβη εἰς Ναζιανζὸν ὁ Γρηγόριος. Ἐν γένει δὲ οὗτος ἀποκρούσας μετὰ μικρὸν καὶ τὴν πρόσκλησιν εἰς τὴν Σύνοδον τοῦ 382, ἐμαρτύρει δι' ὧσων ἔγραφε πρὸς τὸν Καληδόσιον ὅτι δὲν ἀπέδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς Συνόδους. Ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τὴν Β. νὰ τιμᾷ ἰδιαζόντως τὴν Α. Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Ἡ γνώμη τοῦ Η. ὅτι ὁ Γρηγόριος δὲν θὰ παρέλιπεν ἐν τῇ ἀνωτέρω ἐπιστολῇ νὰ σημειώσῃ τοῦλάχιστον ὅτι ἡ Σύνοδος τοῦ 381 συνεπλήρωσε τὴν περὶ τοῦ Πνεύματος διδασκαλίαν οὐδεμίαν ἔχει βᾶσιν, διότι τὸ ὅτι τοῦτο ἔπραξεν ἡ Σύνοδος εἶνε ἀναντιρρήτως γνωστὸν ἐκ

τοῦ «Τόμου» αὐτῆς καὶ τῶν ἐκδοθέντων Ἀναθεματισμῶν, ὡς ὀρθῶς ἀντιπαρετήρησε κατὰ τῆς γνώμης τοῦ Η. ὁ Kunze. Τὸ ὅτι ὁ Γρηγόριος δὲν λέγει ὅτι ἡ Σύνοδος διεκίρυνε τὴν ὁμοουσιότητα τοῦ Πνεύματος καὶ καταδίκασε τοὺς Πνευματομάχους, ἐνῶ ταῦτα τῷ ὄντι ἐπραξεν, ἀποδεικνύει οὐχὶ ὅτι ἡ Σύνοδος δὲν ἐξέδωκε νέον Σύμβολον, ἀλλ' ὅτι ὁ Γρηγόριος δὲν ἀπέδιδεν, ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων, σημασίαν εἰς τὴν Β. Οἰκουμ. Σύνοδον, ἐξ ἧς ἀπεχώρησε διαφωνήσας. Τίς δὲ ἀναγινώσκων τὴν πρὸς Καληδόσιον ἐπιστολὴν τοῦ Γρηγορίου δὲν νομίζει ὅτι ἀναγινώσκει αὐτολεξεί μέρος σχετικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μ. Βασιλείου περὶ τοῦ Συμβόλου; Ὁ Γρηγόριος προτιμᾷ τὸ τῆς Νικαίας Σύμβολον καὶ οὐκ τὸ τῆς ΚΠ. Αἱ ἐν τῇ πρὸς Καληδόσιον ἐπιστολῇ φράσεις «προσδιαρθροῦντες τὸ ἑλληνικῶς εἰρημένον ἐκείνοις περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος... Θεὸν καὶ τὸ Πνεῦμα γινώσκοντας», πείθουσι μὲν περὶ τούτου, μετὰ δὲ τῶν ἐνδείξεων ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Γρηγορίου ἐξηγοῦσι τὴν στάσιν αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ Συμβόλου τῆς Β. Οἰκουμ. Συνόδου. Μηδὲν εὐχαριστημένος ἐξ αὐτοῦ, διότι δὲν ὠνομάσθη ἐν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα «Θεός», περιορίσθη νὰ συστήσῃ εἰς τὸν Καληδόσιον τὸ τῆς Νικαίας Σύμβολον μετὰ σχετικῆς προσθήκης ἄρθρου «προσδιαρθροῦντες» περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Καὶ ἔτεροι ἐκτὸς τοῦ Γρηγορίου, ὡς οἱ Ἀλεξανδροεῖς, ἕνεκα τοῦ ζητήματος Μιξίμου τοῦ Κυνικοῦ καὶ ἕνεκα τῆς ὅλως ἕξορμητικῆς σημασίας, ἣν ἀπέδιδον εἰς τὸ Σύμβολον τῆς Νικαίας, παρεσιώπων τὸ τῆς ΚΠ. ὡς παρεσιώπων καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν Β. Οἰκουμ. Σύνοδον. Ἐν τῇ ἐν Ἐφέσῳ ληστρικῇ Συνόδῳ τοῦ 449, ἧς προήδρευσε ὁ Διόσκορος, ἡ Γ. Οἰκουμ. Σύνοδος τοῦ 431 καλεῖται «Δευτέρα Σύνοδος» μετὰ τὴν «Πρώτην» τὴν ἐν Νικαίᾳ, ἀλλὰ σημαίνει λοιπὸν ἡ παρεσιώπησις τῆς Συνόδου καὶ τοῦ Συμβόλου αὐτῆς, ὅτι δὲν συνεκροτήθη ἡ Σύνοδος; Ἡ παρεσιώπησις ἐγένετο καὶ ὑπὸ ὀρθοδόξων καθ' ὃν χρόνον ἀναντιρρήτως ὑφίστατο τὸ Σύμβολον καὶ καθ' ὃν χρόνον ἀναντιρρήτως ἦτο γνωστὸν ὅτι συνεκροτήθη ἡ Β. Οἰκουμ. Σύνοδος. Κατὰ ταῦτα, ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γρηγορίου πρὸς Καληδόσιον οὐδὲν ἀπολύτως ἐπιχείρημα δύναται νὰ προσαχθῇ κατὰ τῶν ἐξ αὐτῶν τῶν ποιημάτων τοῦ Γρηγορίου Θεολόγου σαφειστάτων ἐνδείξεων περὶ τοῦ ὅτι τὴν Β. Οἰκουμ. Σύνοδον ἐπὶσχόλησε τὸ ζήτημα περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος καὶ ἡ ἐκδοσις τοῦ Συμβόλου.

Ὅτι δὲ τὸ Σύμβολον ἐξεδόθη ὑπὸ τῆς Συνόδου διὰ πολλῶν καὶ ἀναντιρρήτων μαρτυριῶν καὶ ἀποδείξεων καθιστᾷ ὁ σ. ὅλως ἀναμφισβήτητον. Τοῦτο καταφαίνεται πρὸ παντὸς ἐκ τῆς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα

Θεοδοσίον α' (379-395) ἐπιστολῆς τῶν Πατέρων αὐτῆς, ἐν ἣ λέγεται «Πρῶτον μὲν ἀνενεωσάμεθα τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιαν, εἰπεὶτα δὲ καὶ συντόμοις ὄρους ἐξεφωνήσαμεν τὴν τε τῶν πατέρων πίστιν τῶν ἐν Νικαίᾳ κυρώσαντες καὶ τὰς κατ' αὐτῆς ἐκφρεῖσας αἰρέσεις ἀναθεματίσαντες, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὑπὲρ τῆς εὐταξίας τῶν ἐκκλησιῶν ὀητοὺς κανόνας ἐξεφωνήσαμεν». Τὴν μαρτυρίαν ταύτην περὶ τοῦ δογματικοῦ μέρους τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου παρέτροξεν ἐντελῶς ὁ Harnack, στρέψας μόνον τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν α' κανόνα τῆς Συνόδου λέγοντα «μὴ ἀθετεῖσθαι τὴν πίστιν τῶν τῆ' τῶν ἐν Νικαίᾳ τῆς Βιθυνίας συνελθόντων, ἀλλὰ μένειν ἐκείνην κυρίαν καὶ ἀναθεματισθῆναι πᾶσαν αἵρεσιν καὶ εἰδικῶς τὴν τῶν Εὐνομιανῶν, εἴτ' οὖν (ἴσως ἤγουν) Ἄνομοίων καὶ τὴν τῶν Ἀρειανῶν εἴτ' οὖν Εὐδοξιανῶν καὶ τὴν τῶν Ἡμαρειανῶν ἤγουν Πνευματομάχων καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν (καὶ τὴν τῶν Μαρκελλιανῶν) καὶ τὴν τῶν Φωτειανιανῶν καὶ τὴν τῶν Ἀπολλιναριστῶν». Ὑπὸ τὴν «πίστιν» τῶν τῆ' τῶν ἐν Νικαίᾳ συνελθόντων ἐννοεῖται ἐναντιορρήτως τὸ Σύμβολον τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου, οὐδ' αὖτος τὸ ἀπόλυτον κῦρος ἢ Σύνοδος κατὰ τῶν αἰρετικῶν, τῶν ἀθετουμένων αὐτό, κηρύττουσα, θεωρεῖ ἐκυτὴν ὡς συνέχειαν ἐκείνης, ἐπομένως δὲν συντάσσει νέον Σύμβολον, ἀλλὰ τὸ ὑπάρχον ἐπικυροῖ καὶ συμπληροῖ, ἀναλόγως τῶν ἐπασχολησασῶν αὐτὴν αἰρέσεων, ἅς λεπτομερῶς ἀπαριθμεῖ. Τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν τῆς Συνόδου σαφέστατα ἐδήλωσαν καὶ οἱ τῷ 382 συνελθόντες ἐν ΚΠόλει Πατέρες τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου. Προσεκλήθη, ὡς εἶπομεν, καὶ ὁ Γρηγόριος Θεολόγος, ἀλλὰ δὲν προσῆλθεν, ἐνεκα ἀσθενείας. Ἐν ἀρχῇ τοῦ θέρους τοῦ 382 ἦσαν ἤδη συνηθροισμένοι οἱ Πατέρες ἐν ΚΠόλει, ἔλαβον δὲ παρὰ τῶν ἐν Μεδιολάνοις συνηθροισμένων ὀρθοδόξων Ἐπισκόπων τῆς Δύσεως πρόσκλησιν ὅπως μετὰσχωσι τῆς παρασκευαζομένης ἐν Ρώμῃ μεγάλης Συνόδου, ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι τοῦτο νὰ πράξωσιν ἐγραψαν ἐπιστολὴν τῷ Ρώμῃ Ἐπ. Δαμάσῳ, τῷ Μεδιολάνων Ἀμβροσίῳ καὶ τοῖς λοιποῖς συναθροισθεῖσιν Ἐπισκόποις, ἵνα διαδηλώσωσι τὴν πρὸς αὐτοὺς φιλίαν καὶ τὴν ἐν τῇ πίστει ὁμοφροσύνην. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτῶν ἐκθέσαντες τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν κατὰ τῶν αἰρετικῶν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς πίστεως τῆς Νικαίας καὶ τὴν καταδικὴν πασῶν τῶν μετὰ τὴν Α' Οἰκουμ. Σύνοδον ἀναφανειῶν αἰρέσεων, διὰ τῆς λεπτομερεστάτης ἀναπτύξεως τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας προσέθηκον «τὰ μὲν οὖν κατὰ τὴν πίστιν-ἡμῶν, τὴν ἀνυποστόλως κηρυττομένην, ὡς ἐν κεφαλαίῳ, τοιαῦτα. Περί ὧν καὶ ἐπὶ πλεῖον ψυχα-

γωγηθῆναι δυνήσεσθε τῷ τε ἐν Ἀντισχείᾳ τόμῳ παρὰ τῆς ἐκεῖ συνελ-
 θούσης Συνόδου γεγενημένῳ καταξιώσαντες ἐντυχεῖν καὶ τῷ πέρυσιν ἐν
 Κωνσταντινουπόλει παρὰ τῆς Οἰκουμενικῆς ἐκτεθέντι Συνόδου ἐν οἷς
 πλατύτερον τὴν πίστιν ὠμολογήσαμεν καὶ τῶν ἐναγχος καινοτομηθεισῶν
 αἰρέσεων ἀναθεματισμὸν ἐγγραφον πεποιήκαμεν». Εἶπε προφανεστάτη
 ἡ μεγίστη σπουδαιότης τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐν τῷ ζητήματι τοῦ Συμ-
 βόλου. Ὑπὸ τὸν «ἐγγραφον ἀναθεματισμὸν» ἐνοεῖται βεβαίως ὁ α' κα-
 νὼν τῆς Συνόδου, ἀλλ' ὁ «τόμος» ἦτο τὸ Σύμβολον ἢ δογματικὴ τις
 ἐκθεσις, τοιαύτη, ἣν συνήθως αἱ Σύνοδοι ἐξέδιδον; Ὁ Γρηγόριος Θεο-
 λόγος ἐν τῇ α' πρὸς Καληδόσιον ἐπιστολῇ, γράφων περὶ τῶν Ἀπολλι-
 ναριστῶν, διαδιδόντων ὅτι ἡ Σύνοδος τῶν δυτικῶν Ἐπισκόπων ἐδέχθη
 αὐτούς, ἐσημείωσε «δειξάτωσαν καὶ ἡμεῖς στέρομεν... δείξουσι δὲ πάντως
 ἢ διὰ τόμου συνοδικοῦ ἢ δι' ἐπιστολῶν κανονικῶν· οὗτος γὰρ τῶν Συ-
 νόδων ὁ νόμος». Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἐὰν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χω-
 ρίῳ τῆς ἐπιστολῆς τῶν συνελθόντων ἐν ΚΠόλει τῷ 382 γίνεται λόγος
 περὶ τοιαύτου «τόμου συνοδικοῦ» ἢ περὶ Συμβόλου, ἀλλὰ προφανῶς ὁ
 «τόμος» περιεῖχε πλέον τι τῆς «πίστεως» τῆς Νικαίας, περιεῖχεν ἀναμ-
 φιβόλως τοὺς «συντόμους ὄρους» τῆς Συνόδου «πλατύτερον». Ὡστε ἡ
 Β' Οἰκουμ. Σύνοδος ἀνέπτυξε καὶ ἐξέδωκε «πλατύτερον» τὴν διδασκα-
 λίαν τῶν Πατέρων τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου, ἡτοι τοῦ Συμβόλου, καί,
 κατ' ἀκλουθίαν, εἶναι αὐθαίρετος ἡ ὑπόθεσις, καθ' ἣν ἡ Β' Οἰκουμ.-
 Σύνοδος ἀπλῶς ἐκύρωσε τὸ τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου, μὴ προσθέσασά τι
 καὶ μὴ ἀφαιρέσασα. Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ συνοδικῷ ἐγγράφῳ τῶν ἐν ΚΠ.
 τῷ 382 συνελθόντων Πατέρων παρατηρεῖ ὁ σ. ὅτι ἀξιοσημείωτος εἶνε
 ἡ φράσις «ἐν τρισὶ τελείαις ὑποστάσεσιν, ἧγουν τρισὶ τελείοις προσώ-
 ποις», διότι, ὡς γνωστόν, μικρὸν πρὸ τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου σημα-
 ντικωτάτη ἐπῆλθε διάκρισις τῶν θεολογικῶν ὄρων «οὐσία» καὶ «ὑπό-
 στασις». Οὐχὶ δὲ μόνον ἡ διάκρισις τῶν ὄρων τούτων πληρέστατα ἀντα-
 ποκρίνεται εἰς τὴν περὶ τοὺς χρόνους τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου θεολο-
 γίαν, ἐναντίον τῶν αἰρετικῶν ἀναπτυχθεῖσαν, ἀλλὰ καὶ αἱ παρεχόμενά
 ἐν τῷ ἀνωτέρῳ συνοδικῷ ἐγγράφῳ ἐπεξηγήσεις τῆς χριστολογικῆς δι-
 δασκαλίας ἀποδίδουσι τελείως τὴν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δογματι-
 κὴν κίνησιν. Ἡ πλατυτέρα ἀνάπτυξις καὶ διασάφησις τῶν τῆς Α' Οἰ-
 κουμ. Συνόδου ὑπὸ τῆς Β' δὲν προσέβαλε τὸ κῆρος αὐτῆς, διότι δὲν
 μεταβάλλετο οὐδὲ κατὰ κεφαλαίαν ἢ δογματικὴ βᾶσις.

Οἱ ἐπιστέλλοντες τῷ 382 Πατέρες τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου τοῖς ἐν

τῇ Δύσει Ἐπισκόποις εἶνε ἀληθές ὅτι δὲν ποιοῦνται ρητὴν μνεΐαν Συμβόλου, ὡς μετὰ τὸν Harnack ὁ Kunze παρατήρησεν, ἀλλ' ἀντιπαρατηρεῖ ὁ σ. ὅτι ἡ ἔλλειψις τοιαύτης δηλώσεως δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἔκ τοῦ γεγοιότος ὅτι ἐν τῇ Δύσει δὲν ὑπῆρχον ἀντιρρήσεις κατὰ τοῦ Συμβόλου. Πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπόδειξις τοῦτου εἶναι καὶ τὸ ὅτι ἐν τῇ Δ. Οἰκουμ. Συνόδῳ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας διεμαρτυρήθησαν κατὰ τοῦ γ' κανόνος τῆς Β. Οἰκουμ. Συνόδου οὐχὶ ὅμως καὶ κατὰ τοῦ Συμβόλου αὐτῆς, ὅπερ δις ἀνεγνώσθη. Ἐπὶ πλέον δὲ ὁ A. Burn εἰδικῶς περὶ τὰ Σύμβολα ἀσχοληθεὶς, ἐποιήσατο σπουδαιοτάτην τινὰ παρατήρησιν ἐπὶ τοῦ λατινικοῦ κειμένου τοῦ Συμβόλου ΚΠ. Ἐκ τῶν σωζομένων ἀντιγράφων προκαλεῖ τὴν προσοχὴν τὸ ἐν κώδικι στ' αἰῶνος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ περιέχον τὸ ἐν τῇ στ' συνεδρίῳ τῆς Δ. Οἰκουμ. Συνόδου ἀναγνωσθὲν κείμενον τοῦ Συμβόλου. Μετὰ τὸ κείμενον τοῦτο ἀκολουθεῖ ἡ γνωστὴ ἔκθεσις πίστεως, ἣν ὁ Ἀντιοχείας Παυλῖνος ἀπέστειλε τῷ Ρώμῃς Δαμάκῳ. Ὁ παράδοξος σύνδεσμος τῶν δύο κειμένων κατὰ τὸν Burn οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ τὴν ταυτόχρονον αὐτῶν εἰς Ρώμην ἀποστολὴν. Φρονῶν ὁ Burn κατὰ τὴν θεωρίαν Hort — Harnack ὅτι τὸ Σύμβολον δὲν ἀνήκει εἰς τὴν Σύνοδον, ἀλλ' εἶνε τὸ παρ' Ἐπιφανίῳ εὐρισκόμενον, δέχεται ὅτι τὸ Σύμβολον ΚΠ. διεβιβράσθη εἰς Ρώμην ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἐπιφανίου, μεταβάντος ἐκεῖ μετὰ τοῦ Παυλίνου. Ἄλλ' ὡς ἤδη ἐδείχθη, ἡ θεωρία περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Συμβόλου ΚΠ. ἐκ τοῦ παρ' Ἐπιφανίῳ Συμβόλου εἶναι ἀβάσιμος, διότι ἄλλως τε τὸ προκαλέσαν τὴν προσοχὴν τοῦ Burn, ἀσχέτως πρὸς τὸ συμπέρασμα αὐτοῦ, δὲν εἶνε τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ παρ' Ἐπιφανίῳ, ἀλλὰ πρὸς τὸ τῆς ΚΠ. Εἶνε δὲ προφανεστάτη ἡ σημασία τοῦ γεγονότος ὅτι ἤδη τῷ 382 ἠδύνατο νὰ εἶνε γνωστὸν τὸ Σύμβολον ἐν τῇ Δύσει, ἐξ ἧς οὐδέποτε παρουσιάσθησαν κατ' αὐτοῦ ἀντιρρήσεις.

Τὴν ταυτότητα δὲ τῶν δύο Συμβόλων τοῦ τῆς Α' καὶ τοῦ τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου ἀποδεικνύει ἡ σύγκρισις καὶ ἀντιβολὴ τοῦ περιεχομένου αὐτῶν. Ὁ Harnack, προσβάλλων τὴν γνησιότητα τοῦ Συμβόλου, ἰσχυρίσθη ὅτι τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἔκ τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου, διότι ὀλίγα μόνον λέξεις ἐλήφθησαν ἐν αὐτῷ ἔκ τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας, ἐφ' οὗ κατ' ἀνάγκην ἡ Σύνοδος ἔδει νὰ στηριχθῆ. Ἄλλ' ὁ σ. παρατηρεῖ ὅτι τὸ σύνολον τῶν λέξεων τοῦ Συμβόλου Νικαίας ἀνέρχεται εἰς 140, ἧτοι εἰς 87 κυρίας λέξεις, 23 προθέσεις, 22 συνδέσμους, 28 ἄρθρα. Συγκρίνων ὅμως μόνον τὰ δύο κοινὰ

τιμήματα τῶν Συμβόλων, ἤτοι παραλείπων ἐκ μὲν τοῦ τῆς Νικαίας τὸν κατὰ τῶν Ἀρειαν ἰν ἀναθεματισμόν, ἐκ δὲ τοῦ τῆς ΚΠ. τὰς μετὰ τὴν ἔκφρασιν «καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον» προσθήκας, εὗρισκει ὅτι ἐν τῷ τῆς Νικαίας ὑπάρχουσι 56 λέξεις κύριαι (κύρια ὀνόματα οὐσιαστικά, ἐπίθετα, ἀντωνυμιαί), ἐν δὲ τῷ τῆς ΚΠ. 73, ὧν αἱ 53 εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ τῆς Νικαίας ἤτοι τὰ $\frac{2}{3}$ κυρίων λέξεων ἐν τοῖς συγκρινομένοις Συμβόλοις εἶνε αἱ αὐταί. Ἐν τῷ τῆς ΚΠ. Συμβόλῳ παρελείφθησαν ἐκ τοῦ τῆς Νικαίας μόνον 6 λέξεις μεταβληθεῖσαι ἢ ἀντικατασταθεῖσαι διὰ 19 κυρίων λέξεων. Ὡστε ἡ ἀκριβὴς ἀρίθμησις τῶν κυρίων λέξεων τῶν Συμβόλων ἀποδεικνύει ἐλαχίστας τὰς ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν διαφορὰς. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο πιστοποιεῖ ὁ σ. δι' ἀντιβολῆς τοῦ κειμένου ἀμφοτέρων τῶν Συμβόλων. Οὐδεὶς, λέγει, τῶν ἀπροκαλύπτως ἀναγιγνωσκόντων τὰ Σύμβολα δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ τὸ ἐσφαλμένον τῶν ἀριθμητικῶν ὑπολογισμῶν τῶν λέξεων αὐτῶν καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῶν στηριχθέντος ἰσχυρισμοῦ τοῦ Hort, τοῦ ἐπαναληφθέντος ὑπὸ τοῦ Harnack καὶ ἄλλων, ὅτι ὀλίγιστα μόνον λέξεις τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας συμπεριελήφθησαν ἐν τῷ τῆς ΚΠ ὀλεως.

Ἄλλὰ, κατ' ἀρχὴν δὲν δύναται νὰ στηριχθῆ σοβαρὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς γνησιότητος τοῦ Συμβόλου ἐπὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λέξεων, ἃς τοῦτο παρέλαβεν ἐκ τοῦ τῆς Νικαίας. Ἡ δύνατο τὸ Σύμβολον τῆς ΚΠ. νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τοῦ τῆς Νικαίας, ἀλλὰ νὰ ἔχη περισσοτέρας ἰδίας καὶ ὀλιγωτέρας κοινὰς λέξεις. Ὡς δὲ παρετηρήθη ἤδη, εἶνε ἀναντιρρήτως γνωστὸν ὅτι τὸ Σύμβολον Νικαίας συνετάχθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ προσκομισθέντος εἰς τὴν Α' Οἴκου. Σύνοδον ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου Ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, ἀλλ' ἐὰν ἔχη σημασίαν τινὰ τὸ περὶ ἀριθμοῦ τῶν λέξεων κριτήριον τοῦ Hort—Harnack δέον ν' ἀρνηθῶμεν τὸ ἀναντίρρητον τοῦτο γεγονός, διότι ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο Συμβόλων διαφορὰ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν λέξεων, τοιαύτη μάλιστα, ὅποια δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν Συμβόλων Νικαίας—ΚΠ ὀλεως. Ἄλλα τοιοῦτο κριτήριον δὲν εἶνε ἀσφαλές. Διότι τὸ Σύμβολον ΚΠ. ἠδύνατο νὰ εἶνε γνήσιον κἂν ἔτι συνετάσσετο πρωτοτύπως καὶ αὐτοτελῶς ὑπὸ τῆς Β' Οἴκου. Συνόδου.

Οὐδεμίαν ὥσαύτως σπουδαιότητα ἔχει ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ H ὅτι, ἐὰν τοῦ Συμβόλου ΚΠ. βάσις ἔκειτο τὸ τῆς Νικαίας Σύμβολον, δὲν θὰ ἐγίνοντο αἱ παρατηρούμεναι προσθαφαιρέσεις καὶ μεταβολαὶ ἐν τῇ σειρά τῶν λέξεων. Τίς θὰ ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῆ σοβαρῶς ὅτι τὸ τῆς Νικαίας

Σύμβολον δὲν συνετάχθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τῆς Καισαρείας, διότι ἐν τῷ τῆς Νικαίας ὑπάρχουσι τοιαῦται μεταβολαί, αἵτινες παρουσιάζουσι αὐτὰ ὡς δύο Σύμβολα, Δέον ν' ἀπαδειχθῆ μόνον ἔαν αἱ ἐν τῷ τῆς ΚΠ. Συμβόλῳ παρατηρούμεναι μεταβολαί δικαιολογῶνται, ἔαν ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ παραλειφθῶσιν ἐν τῇ νέᾳ διατυπώσει τοῦ Συμβόλου φράσεις καὶ λέξεις καὶ νὰ προστεθῶσιν ἕτεραι, ἔαν δικαιολογεῖται ἢ προσθήκη νέου τιμήματος ὁλοκλήρου, μὴ ὑπάρχοντος ἐν τῷ τῆς Νικαίας Συμβόλῳ. Ὁ σ. διὰ λεπτομεροῦς ἐρεύνης ἀποδεικνύει ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ Συμβόλου ΚΠ. καὶ ἡ καθόλου σύνθεσις αὐτοῦ ἀνταποκρίνονται πληρέστατα πρὸς τὰς ἱστορικὰς περιστάσεις, ὑφ' ἃς συνεκροτήθη ἡ Β. Οἰκουμ. Σύνοδος, πρὸς τὰ ζητήματα, περὶ ἃ ἠσχολήθη, πρὸς τὴν δογματικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων ὁρολογίαν. Τὸ Σύμβολον τῆς Β' Οἰκουμένης Συνόδου εἶνε αὐτὸ τὸ Σύμβολον τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου πλατύτερον, πληρέστερον καὶ ἀκριβέστερον ὡς πρὸς τὰ μετ' αὐτὴν ἀναφανέντα ζητήματα, τὰ προκαλέσαντα τὴν συγκρότησιν τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου. Πᾶσαι αἱ ὑπάρχουσαι ἐν αὐτῷ διαφοραὶ λέξεων καὶ φράσεων, αἱ ἀφαιρέσεις καὶ αἱ προσθήκαι, εἶνε ἀπολύτως δεδικαιολογημένα, μαρτυροῦσαι ὅτι τὸ Σύμβολον ἠδύνατο νὰ προέλθῃ παρὰ τῆς Συνόδου ταύτης. Τοῦτο δὲ καὶ αἱ δαψιλεῖς ἔξωτερικαὶ μαρτυρίαι προσεπίβεβαιοῦσιν.

Ὁ ἰσχυρισμός, λέγει ὁ σ., τῶν πόλεμιων τῆς γνησιότητος τοῦ Συμβόλου, καθ' ὃν μέχρι τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου οὐδὲν ἔχνος αὐτοῦ παρουσιάζεται, στερεῖται βάσεως πραγματικῆς. Πρὸς στήριξιν τοιούτου ἰσχυρισμοῦ ὁ Harnack ἐξῆρε τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ Σακράτης, Θεοδώρητος καὶ Σωζόμενος οὐδεμίαν μείαν τοῦ Συμβόλου ἐποίησαντο. Ἄλλ' ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Kunze, τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο οὐδεμίαν ἔχει σημασίαν. Διότι γενικῶς οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι περὶ τοῦ ἔργου τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου ἐκφραζόμενοι καὶ λέγοντες ἀπλῶς ὅτι ἔβεβαίωσε τὴν πίστιν τῆς Νικαίας, δὲν παρέχουσι λεπτομερείας περὶ τῆς δογματικῆς αὐτῆς δράσεως, ὡς δὲν παρέχουσι πληροφορίας καὶ περὶ τοῦ πῶς συνετάχθη τὸ Σύμβολον τῆς Α' Οἰκουμ. Συνόδου, ὅπερ οὐδὲ προσήγαγον πάντες. Ὁ Σωζόμενος ἀπέφυγε νὰ προσαγάγῃ αὐτὸ ἕνεκα τῆς παρατηρήσεως εὐσεβῶν τινων ὅτι ἡ συγγραφὴ αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ περιέλθῃ καὶ εἰς χεῖρας «ἀμνήτων». Οἱ εἰρημένοι ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ ἐπιβεβαίωσιν ὅτι ἡ Β' Οἰκουμ. Σύνοδος ἐκύρωσε τὴν «πίστιν τῆς Νικαίας», χωρὶς νὰ ἀποκλείηται διὰ τῆς πληροφορίας ταύτης ὅτι ἐνόουν

ὅτι ἡ κύρωσις καὶ βεβαίωσις ἐγένετο ὑπὸ τὴν μορφήν νέου Συμβόλου, πολλῶ μᾶλλον ὅτι «πίστις τῆς Νικαίας» ἐκαλεῖτο γενικῶς καὶ τὸ Σύμβολον ΚΠ., ὁ δὲ Θεοδώρητος προσήγαγεν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ αὐτοῦ τὸ ἔγγραφον τῆς Συνόδου τοῦ 382 μαρτυροῦν περὶ σχετικῆς δογματικῆς δράσεως τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου, ὅπερ ἀνωτέρω εἶδομεν, καὶ οὐ μόνον ἐν ἄλλοις συγγράμμασιν αὐτοῦ ἔχει ὑπ' ὄψει τὸ Σύμβολον ΚΠ., ἀλλὰ καὶ αὐτοπροσώπως παραστάς ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. Συνόδῳ ἐδήλωσεν ὅτι τὸ Σύμβολον εἶνε ἔργον τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου. "Ὡστε ὁ εἰς τῶν ἀνωτέρω ἱστορικῶν ἐγίνωσκε μὲν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Συμβόλου, δὲν ἀνέγραψεν ὅμως σχετικόν τι ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ αὐτοῦ.

Τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Harnack ὅτι ἡ Β' Οἰκουμ. Σύνοδος δὲν ἀνεγνωρίσθη ἀμέσως ὡς οἰκουμενική, ἢ ὅτι οἱ κανόνες αὐτῆς βραδέως συμπεριελήφθησαν ἐν ταῖς ἀρχαίαις Συλλογαῖς, ἢ ὅτι τὸ Σύμβολον κεῖται μετὰ τοὺς κανόνας, οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος σημασίαν. Εἶνε γνωστοὶ οἱ λόγοι, ἕνεκα τῶν ὁμοίων βραδέως ἀνεγνωρίσθη ἡ Β' Σύνοδος ὡς Οἰκουμενική, ἰδίως ὑπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν Ρώμης καὶ Ἀλεξανδρείας, εἶνε δὲ ἀνεξήγητον διατί ὁ Η. συνδέει τὰς προσπυθείας τοῦ Πατριαρχείου ΚΠ. ὡς λέγει περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς οἰκουμενικότητος τῆς Συνόδου μετὰ τοῦ Συμβόλου. Διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ΚΠ. ἡ Σύνοδος ἦτο Οἰκουμενική ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς συγκροτήσεως αὐτῆς, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω παρατιθεμένου ἐγγράφου τῶν τῷ 382 συνελθόντων Πατέρων, ἀλλ' ἡ ὑπαρξίς τοῦ Συμβόλου ἠδύνατο νὰ εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸν τοιοῦτον χαρακτηρὰ τῆς Συνόδου. Ἐὰν κατὰ τὸν συλλογισμὸν τοῦ Η. δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπιβολὴ τοῦ Συμβόλου ἐξηγήθη ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς οἰκουμενικότητος τῆς Συνόδου, τότε, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Schmidt, ἡ ἄλλειψις μνείας τοῦ Συμβόλου μετὰ τὴν Σύνοδον ἐξηγεῖται Μέχρι τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς οἰκουμενικότητος τῆς Συνόδου παρεσιωπᾶτο καὶ τὸ Σύμβολον αὐτῆς. ~~Ἡ ὑπαρξίς τοῦ Συμβόλου εἶνε ὡσαύτως ἄσχετος πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀξιώματος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ΚΠ. ὅπερ ἐκανόνισεν ἡ Σύνοδος. Ἄπορον δὲ ἀληθῶς ποῦ στηριζόμενος ὁ Kattenbusch συνέδεσε τὸ ζήτημα τοῦ Συμβόλου πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ἀξιώματος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ΚΠ. ὡς Πατριάρχου.~~

Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονῶμεν τὸ ὀλιγοστὸν τῶν φιλολογικῶν μνημείων ἀπὸ τῆς Β' μέχρι τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου. Ἐν τοῖς σωζομένοις μνημείοις ὑπάρχει μαρτυρία περὶ τοῦ ὅτι ἡ Β' Σύνοδος δὲν ἐξέδωκε

Σύμβολον, οὐδὲ δύναται νὰ γίνῃ πιστευτὸν ὅτι ἐν τῷ μικρῷ ἐκείνῳ χρονικῷ διαστήματι (381—451) θὰ συνετάσσετο Σύμβολον καὶ θ' ἀπεδίδεκο εἰς τὴν Β' Σύνοδον, ξένον πρὸς αὐτὴν Σύμβολον, χωρὶς νὰ διαμαρτυρηθῶσιν οἱ αἱρετικοί, καθ' ὧν τοῦτο ἐστρέφετο, χωρὶς νὰ προσβληθῇ καὶ διαμαρτυρηθῇ ἡ συνείδησις τῶν ὀρθοδόξων κατὰ τοιαύτης ἀπάτης. Τὰ τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου, περὶ ἧς τοσοῦτος ἐγένετο λόγος, δὲν ἦσαν ἄγνωστα καί, κατ' ἀκολουθίαν, δὲν ἠδύνατο νὰ καλυφθῇ ἡ ἀπάτη.

'Ἄλλ' αἱ σκέψεις αὗται, λέγει ὁ σ., εἶνε ὅλως περιτταὶ πρὸ τῶν διαφιλεστάτων καὶ ἀναντιρρήτων μαρτυριῶν περὶ τοῦ Συμβόλου, προσάγει δὲ πολλὰς μαρτυρίας περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Συμβόλου. Πρώτην τοιαύτην μαρτυρίαν προσάγει τοὺς εἰς τὸν Μ. Ἀθανάσιον μὲν ἀποδιδόμενους ἄλλ' οὐχὶ βραδύτερον τοῦ δ' αἰῶνος συνταχθέντας δύο «Διαλόγους» πρὸς Μακεδονιανούς.

Εἶνε προφανές ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ α'. Διαλόγου γίνεται λόγος περὶ τῆς προσθήκης εἰς τὸ Σύμβολον τῆς πίστεως προσφάτως («νῦν») γενομένης ὑπὸ τῆς Β'. Οἰκουμ. Συνόδου. Ἦτο δὲ ἡ προσθήκη αὕτη ἢ περὶ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ἢ προκαλοῦσα τὰς ἀντιρρήσεις τῶν πνευματομάχων Μακεδονιανῶν καὶ καθισταμένη ὑποκείμενον συζητήσεων μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ὀρθοδόξων. Ἡ περαιτέρω σαφειστάτη ἔνδειξις περὶ τοῦ Συμβόλου, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Caspari, εὑρηται παρὰ τῷ ἁγ. Ἰωάννῃ Χρυσόστομῳ († 407). Ἐκ τῶν σχετικῶν αὐτοῦ φράσεων ἐν τῇ 49ῃ ὁμιλίᾳ εἰς τὴν Α'. πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴν τοῦ Ἁπ. Παύλου καταφαίνεται ὅτι τὸ Σύμβολον τῆς Β'. Οἰκουμ. Συνόδου ἦτο ἤδη ἐν χρήσει ὡς βαπτιστήριον Σύμβολον κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ δ'. αἰῶνος. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶνε ἐκ πάσης ἐπόψεως σπουδαιότατον. Τοῦτο δὲ προσεπιμαρτυροῦσιν αἱ ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Νείλου Σιναΐτου πλείσται καὶ ἀναντίρρητοι ἔνδειξεις. Ὁ Νεῖλος, τελευτήσας τὸν βίον περὶ τὸ 430, ἐχημάτισεν Ἐπαρχος ΚΠ., μετὰ δὲ τοῦ Μάρκου Ἐρημίτου καὶ τοῦ Πρόκλου, τοῦ εἶτα Πατριάρχου γενομένου ΚΠ. (434-446) ἀνῆκεν εἰς τὸν περὶ τὸν ἁγ. Ἰωάννην Χρυσόστομον κύκλον. Ὡστε ἐγένωσκεν ὁ Νεῖλος τὸ Σύμβολον πρὸ τῆς μεταβάσεως αὐτοῦ εἰς Σινᾶ ἐκ ΚΠόλεως, καί, κατ' ἀκολουθίαν, δέον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ Σύμβολον ΚΠ. ἦτο ἐν χρήσει ὡς βαπτιστήριον Σύμβολον περὶ τὸ τέλος τοῦ δ' αἰῶνος. Ἦδη ὁ Hort ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ Σύμβολον παρουσιάσθη εἰς τὴν Α'. Οἰκουμενικὴν Σύνοδον συηγάγε τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Σύμβολον ἦτο ἐν χρήσει ὡς βαπτι-

στήριον Σύμβολον ἐν ΚΠόλει. Ὁ Harnack ἠμφεσβήτησε καὶ τὸ ἀναντίρρητον γεγονός τοῦτο, ἀλλ' ὁ Kunze ἀπέδειξεν ὅτι οὐ μόνον ἐν ΚΠ., ἀλλὰ καὶ πολλαχοῦ τὸ Σύμβολον ἦτο ἐν χρήσει πολὺ πρὸ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Τοῦτο δὲ πρὸ τοῦ Kunze ἀπέδειξεν ὁ Caspari, ἐπὶ τῇ βάσει καὶ ἄλλων μὲν μαρτυριῶν, καὶ δὴ καὶ τῆς τοῦ Ἰωάννου Ἐπισκόπου Γερμανικίας, ὅστις ἐν τῇ Δ' Οἰκ. Συνόδῳ εἶπεν ὅτι ἐβαπτίσθη ἐπὶ τῷ Συμβόλῳ τούτῳ. Ἐκ τῆς Γερμανικίας κατήγετο, ὡς γνωστόν, καὶ ὁ Νεστόριος, ὁ χρηματίας Ἀρχιεπίσκοπος ΚΠ. (428-431). Εἶνε δ' ἐξηκριβωμένον νῦν ὅτι ὁ Νεστόριος ἐγίνωσκε τὸ Σύμβολον ΚΠ. Προσάγων χωρία ἐξ αὐτοῦ καλεῖ αὐτὸ Σύμβολον Νικαίας, ἀλλὰ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν επικρατήσαν γενικὴν ὀνομασίαν τοῦ Συμβόλου ΚΠ. ὅπερ ἐταυτίζετο πρὸς τὸ τῆς Νικαίας, διότι, κυρίως εἰπεῖν, ἦτο ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Σύμβολον.

Τὰ αὐτὰ περίπου γράφει καὶ ἐν τῇ β'. πρὸς Κελεστίνον ἐπιστολῇ ὁ Νεστόριος. Ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι αἱ ἐκφράσεις τοῦ Νεστορίου ἐλήφθησαν ἐκ Συμβόλου τῆς Ἀντιοχείας, ἀλλ' ὑπάρχουσι πλείστα ἕτερα ἐνδείξεις κρούσαι τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Νεστόριος εἶχεν ἐπ' ὄψει τὸ Σύμβολον ΚΠ. Καὶ τὸ λεγόμενον δὲ Σύμβολον τῶν Νεστοριανῶν συνετάχθη μᾶλλον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τῆς ΚΠ. ἢ τοῦ τῆς Νικαίας Συμβόλου.

Περαιτέρω ὁ σ. ἐξετάζων τὰ κατὰ τὴν Γ' Οἰκ. Σύνοδον ἐν σχέσει πρὸς τὸ Σύμβολον τῆς Νικαίας ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπὸ τῶν Ἀλεξανδρέων δὲν παρασιωπᾶται μόνον τὸ Σύμβολον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ Σύνοδος, ὅθεν δὲν εἶνε ὀρθὸν νὰ συμπεράνῃ τις ἐκ τῆς παρασιωπήσεως ὅτι δὲν συνεκροτήθη ἡ Β' Οἰκ. Σύνοδος. Ἐν τῇ μετὰ μικρὸν συγκροτηθεῖσῃ ληστρικῇ Συνόδῳ ἐν Ἐφέσῳ (449) ὁ προεδρεύσας αὐτῆς Διοσκούρος καλεῖ ὡς ἐλέχθη ἤδη τὴν Γ' Οἰκ. Σύνοδον «Δευτέραν». Καὶ ὁ ἐν τῇ ληστρικῇ Συνόδῳ παριστάς Πρεσβύτερος Ἀντιοχείας Παλλάδιος καλεῖ τὴν ληστρικὴν Σύνοδον «τρίτην Οἰκουμενικὴν»! Ἡ παρασιώπησις λοιπὸν τῆς Β' Οἰκ. Συνόδου, ἕνεκα ὀρισμένων λόγων, δύναται νὰ ἐξηγήσῃ καὶ τὴν παρασιώπησιν ἢ τὴν μὴ ἀναγνώρισιν τοῦ δι' αὐτῆς ἐκδοθέντος Συμβόλου. Ὁ σύγχρονος ὅμως τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Διοσκόρου Θεοδώρητος Ἐπίσκοπος Κύρου καὶ ἐγίνωσκεν, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη καὶ μετεχειρίζετο τὸ Σύμβολον ΚΠ. ὡς «πίστιν τῆς Νικαίας». Οὕτω δὲ ἔγραφεν «οἱ ἐν Νικαίᾳ συνεληλυθότες εἰπόντες χρῆναι πιστεύειν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα, ἐπήγαγον Καὶ εἰς ἕνα κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ», «εἰς ἕνα

Υἱὸν πρὸ τῶν αἰῶνων γεγεννημένον», καὶ ὡσπερ ἓνα πιστεύω εἶναι Θεὸν Πατέρα καὶ ἓνα Πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, οὕτω καὶ ἓνα κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, Υἱὸν Θεοῦ μονογενῆ, πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένον». Ὅτι δὲ ταῦτα ὁ Θεοδώρητος ἠρώετο ἐκ τοῦ Συμβόλου ΚΠ. συνταυτίζων αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς Νικαίας, καταφαίνεται καὶ ἐξ ὅσων εἶπεν ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. Συνόδῳ.

Σύμβολον τῆς Νικαίας ἐκάλει τὸ Σύμβολον ΚΠ. καὶ ὁ Πατριάρχης ΚΠ. Πρόκλος, ἐν ταῖς ὁμιλίαις αὐτοῦ ποιούμενος χρῆσιν ῥήσεων τοῦ Συμβόλου ἢ σχετικῶν κατ' ἀναλογίαν λέξεων καὶ φράσεων. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶνε ἡ β' αὐτοῦ πρὸς Ἀρμενίους ἐπιστολή, ἐν ἣ ἀναπτύσσων τὸ Σύμβολον ΚΠ. συνιστᾷ αὐτοῖς νὰ ἴστανται ἔδραῖοι ἐν τῇ πίστει τοῦ Εὐαγγελίου, φυλάττοντες τὰς παραδόσεις ἃς παρελάβον «τῶν ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ἐκθεμένων καὶ τῶν περὶ τὸν ἅγιον καὶ μακάριον Βασίλειον καὶ Γρηγόριον καὶ τῶν λοιπῶν τῶν αὐτοῖς ὁμοφρόνων». Ὁ Πρόκλος συνδέει τὸ Σύμβολον οὐ μόνον μετὰ τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς Β'. ἐμιμέσως, μνημονεύων τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Γρηγορίου.

Ἄλλ' ἐπι σαφέστερον ὁ διάδοχος τοῦ Προκλου Πατριάρχης ΚΠ. Φλαβιανὸς (446—449) ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Θεοδοσίον β'. (408—450) ζητήσαντα παρ' αὐτοῦ ὁμολογίαν πίστεως τῷ 449 γραφεῖση ἔλεγε «φρονοῦμεν ὀρθῶς καὶ ἀνεπιλήπτως, πάντοτε ταῖς θείαις Γραφαῖς ἐπόμενοι καὶ ταῖς ἐκθέσεσι τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθόντων καὶ τῶν ἐν Ἐφέσῳ ἐπι. Κυρίλλου». Ὡστε ὁ Φλαβιανὸς ὁμιλεῖ περὶ «ἐκθέσεων» πίστεως τῶν δύο Οἰκουμ. Συνόδων, ἤτοι περὶ τῶν δύο Συμβόλων, ἅτινα ἐν τῇ συνειδήσει τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἐν ἔθεωροῦντο Σύμβολον. Ταῦτα δ' ἔχουσι μείζονα σημασίαν λαμβανομένου ὑπ' ὄψει τοῦ γεγονότος ὅτι αὐτοκρατορικὸν Διάταγμα (Θεοδοσίου καὶ Οὐαλεντινιανοῦ ἀπὸ Φεβρ. 448) ὥριζεν, ὅτι ἐκεῖνη ἡ πίστις δύναται μόνον νὰ εἶναι ἀνεκτὴ, ἥτις συμφωνεῖ «τῇ ἐκτεθείῃ ὀρθοδόξῳ πίστει παρὰ τῆς ἁγίας Συνόδου τῶν συνελθόντων ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Ἐφέσῳ ἁγίων πατέρων». Ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδοσίος ἐνέκρινεν, οὐχ ἤττον, τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Φλαβιανοῦ, τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι ἤτο μὲν γνωστὸν τὸ Σύμβολον τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου, ἀλλὰ παρεσιωπάτο. Τούτου ἀκριβῶς ἕνεκα οἱ μετὰ τὴν Γ' Οἰκουμ. Σύνοδον ἐν τῇ σχετικῇ διατάξει αὐτῆς περὶ «τῆς πίστεως τῆς Νικαίας» ὅτι ἔδει νὰ παραμῆνῃ ἀμετάβλητος καὶ νὰ μὴ ἀντικατασταθῇ

ὑπ' ἄλλου τινὸς Συμβόλου ὑπελάμβανον ὅτι προῦκειται περὶ τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Συμβόλου Νικαίας—Κωνσταντινουπόλεως, φέροντος τὸ ὄνομα «πίστις τῆς Νικαίας».

Ἐν τῇ ἐν ΚΠόλει ἐνδημύσῃ Συνόδῳ τοῦ 448, ἣς προήδρευσε δ Φλαβιανὸς καὶ ἦτις κατεδίκασε τὸν μονοφυσίτην ἀρχιμανδρίτην Εὐτυχῆ οὐ μόνον οὗτος ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς «πίστεως», ἤτοι τοῦ Συμβόλου Νικαίας, λέγων ὅτι ἐν αὐτῇ ἐτέχθη καὶ εὐθὺς ἀφιερώθη τῷ Θεῷ καὶ τῇ πίστει ταύτῃ βαπτισθεὶς ἐσφραγίσθη καὶ ἔζησεν, ἀλλὰ καὶ ὁ κατήγορος αὐτοῦ Εὐσέβιος Ἐπίσκοπος Δορυλαίου, ἐν τῷ πρὸς τὸν Φλαβιανὸν καὶ τὴν εἰρημένην Σύνοδον ἐπιδοθέντι λιβέλλῳ, ἔλεγε ὅτι ἐπολέμει τοὺς αἰρετικούς καὶ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν κατὰ δύναμιν ἐξεδίκει ἐμμένων τῇ πίστει τῶν ἁγίων πατέρων τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτώ, τῶν ἐν Νικαίᾳ συναγηγερμένων καὶ πᾶσι τοῖς πραχθεῖσιν ἐν τῇ Ἐφεσίων μητροπόλει παρὰ τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Συνόδου καὶ τοῖς φρονηθεῖσι καὶ ἐκτεθεῖσι παρὰ τοῦ μακαρίου Κυρίλλου τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας μεγαλοπόλεως γεγονότος ἐπισκόπου». Ἐν γένει δ' ἐν τῇ ἐνδημύσῃ ἐκείνῃ Συνόδῳ τοῦ 448 μνεῖα ἐγένετο μόνον τῆς «πίστεως τῶν τῆ' πατέρων», ἀλλὰ βεβαίως τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπῆρχε τότε ἡ «πίστις τῶν ὀν' πατέρων» καὶ ὅτι ἐνεφωτίσθη μετὰ τριετίαν μόλις ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι Δ' Οἴκουμ. Συνόδῳ.

Ἐν τῇ ἐν Ἐφέσῳ ληστρικῇ Συνόδῳ τοῦ 449, ἣς προήδρευσε δ μονοφυσίτης Διόσκορος, προέτεινε οὗτος ὅπως ἐπαναληφθῆ ἡ ἀπόφρασις τῆς Γ' Οἴκουμ. Συνόδου περὶ τῆς «πίστεως τῆς Νικαίας» καὶ μὴ παρὰ ταύτην «φρονῆ» τις ἢ «ἀνασμενάζῃ» ἢ «ζητῆ», ἐν τῇ ἀναγνωσθείσῃ δὲ κατ' αὐτὴν ἐκθέσει πίστεως τοῦ Εὐτυχοῦς οὗτος ἐτόνιζεν ὅτι ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ Συμβόλου τῆς Νικαίας καὶ ἐπὶ τῶν δεδογμένων ἐν τῇ ἐν Ἐφέσῳ Συνόδῳ.

Ὅτε δ' ἐν τῇ α' συνεδρίᾳ τῆς Δ' Συνόδου τοῦ 451 ἀνεγνώσθη ἡ ἐκθεσις ἐκείνη πίστεως τοῦ Εὐτυχοῦς, ἣς προστάσσεται τὸ Σύμβολον Νικαίας, ὁ Ἐπίσκοπος Κυζίκου Διογένης; ἐτοιμάσατο τὴν ἴαν χαρακτηριστικὴν παρατήρησιν «δολερῶς προσέταξεν (ὁ Εὐτυχῆς) τὴν τῶν ἁγίων πατέρων Σύνοδον» ἐδέξατο δὲ προσθήκας παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων διὰ τὴν ἔννοιαν τὴν κενὴν Ἀπολλιναρίου καὶ Βιλενίου καὶ Μακεδονίου καὶ τῶν ὁμοίων ἐκείνοις, καὶ προσέθεται τῷ Συμβόλῳ τῶν ἁγίων πατέρων «τὸν κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου». Τοῦτο γὰρ παρέλειπε ὁ Εὐτυχῆς ὡς ἀπολλιναριστῆς.

Καὶ Ἀπολλινάριος γὰρ δέχεται τὴν ἐν Νικαίᾳ Σύνοδον, κατὰ τὴν οἰκείαν παρανομίαν ἐκλαμβάνων τὸ ρητὸν καὶ φεύγει τὸ «ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου». Ἡ σπουδαιότης αὕτη παρατήρησις οὐ μόνον μαρτυρεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς ὑπὸ τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου συμπληρώσεως τοῦ Συμβόλου Νικαίας, ἀλλὰ προσεπηδηλοῖ καὶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ συμπεπληρωμένου Συμβόλου κατὰ τοὺς πρὸς τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου χρόνους. Ὁ Εὐτυχῆς, κατὰ τὸν ἐπίσκοπον Κυζίκου Διογένη, δὲν μετεχειρίσθη τὸ τῆς Β' ἀλλὰ τὸ τῆς Α' Οἰκουμ. Σύμβολον, διότι ἦτο ἀπολλιναριστής. Μετὰ τὴν παρατήρησιν ὅμως τοῦ Διογένοῦς οἱ ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. Συνόδῳ παρεδρεύοντες Αἰγύπτιοι Ἐπίσκοποι ἐξεβόησαν «οὐδεὶς δέχεται προσθήκην, οὐδεὶς μείωσιν, τὰ τῶν ἐν Νικαίᾳ κρατεῖτω» Ὁ Caspari πρῶτος ὑπέδειξε τὴν ἐξαιρετικὴν σημασίαν τοῦ ἀνωτέρω χωρίου, ἀλλ' ὁ Hort καὶ ἄλλοι μετ' αὐτὸν ἰσχυρίσθησαν ἀβασίμως ὅτι ὁ Διογένης Κυζίκου ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τὸ τῆς Νικαίας, ἀλλ' εἰς τοπικὸν τι Σύμβολον. Τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον κατέρριψεν ὁ Kunze, ὀρθῶς παρατηρήσας, ὅτι αἱ ἐκφράσεις τοῦ Ἐπισκόπου Κυζίκου Διογένοῦς («οἱ μετὰ ταῦτα») ἐπαναλαμβάνόμεναι συνεχῶς ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. Συνόδῳ ἀναφέρονται ὠρισμένως εἰς τὴν Β' Οἰκουμ. Σύνοδον. Ἄλλως τε ὁ Διογένης τονίζει ὅτι ἐν τῷ Συμβόλῳ ὅπερ ἔχει ὑπ' ὄψει, καταδικάζεται ὁ Ἀπολλιναρισμὸς, τοῦτο δὲ ἔπραξεν ἡ Β' Οἰκουμ. Σύνοδος. Ἡ προσθήκη, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ Διογένης ὑπάρχει ἐν τῷ Συμβόλῳ τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου. Ὁ Διογένης παρεδρεύσας καὶ ἐν τῇ ληστροικῇ Συνόδῳ τοῦ 449 παρέπεμψε μόνον εἰς τὸ Σύμβολον τῆς Νικαίας, ἐκ τούτου δὲ συνάγει οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Kunze τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Διογένης ἢ ἐγνώρισε τὸ Σύμβολον ἐν διαστήματι τῶν δύο ἐτῶν μεταξὺ τῆς ληστροικῆς καὶ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (449-451), ἢ τότε μόνον ἤρξατο νὰ ἐκτιμᾷ αὐτό. Νομίζομεν λέγει ὁ σ. ὅτι ἀνάλογοι περιπτώσεις, οὐδεμίαν καταλείπουσιν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὅτι τὸ Σύμβολον ἦτο γνωστὸν, ἀλλὰ παρεσιωπάτο. Τοῦτο προσεπιμαρτυροῦσα καὶ αἱ ἐπιφωνήσεις τῶν Αἰγυπτίων Ἐπισκόπων. Λέγοντες οὗτοι ὅτι δέον νὰ ἰσχύη τὸ Σύμβολον τῆς Νικαίας, δηλοῦσιν ὅτι δὲν ἀγνοοῦσι μὲν τὸ τῆς ΚΠ. ἀλλὰ προτιμῶσι τὸ τῆς Νικαίας, στρέφονται δὲ μᾶλλον, ὡς ἐκ τῶν ἐφεξῆς συνεδριῶν κατεδείχθη, κατὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Λέοντος Ρώμης (440—461) πρὸς τὸν Φλαβιανόν.

Ἐν τέλει τῆς α' συνεδρίας τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου προδτάθη ἐκ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ αὐτοκράτορος Μαρκιανοῦ (450—457)

ὅπως οἱ Ἐπίσκοποι ἐκθέσωσι γραπτῶς τὴν πίστιν αὐτῶν ἔχοντες ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ «κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν ἐν Νικαίᾳ ἁγίων πατρων-
τιη', καὶ κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν ρν', τῶν μετὰ ταῦτα πιστεύει, κατ' οὐδένα-
τρόπον τῆς αὐτῶν πίστεως ἀναχωρῶν». Ἐπίσης κατὰ τὴν β' συνεδρί-
ασιν προϋτάθη ὅπως συνταχθῆ ὁμόφωνος ἐκθεσις πίστεως, μετὰ τῆς-
δηλώσεως ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ σὺν αὐτῷ «τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τὴν-
παρὰ τῶν τιη', καὶ παρὰ τῶν ρν', ἔτι μὴν καὶ παρὰ τῶν λοιπῶν
ἁγίων καὶ ἐνδόξων πατέρων παραδοθεῖσαν φυλάττουσιν.» Ἡ πρότασις-
αὕτη, ζητήσασα κυρίως τὴν σύνταξιν νέου Συμβόλου, δὲν ἐγένετο ὁμο-
φώνως δεκτὴ καὶ παρὰ τινων μὲν ἀπεκρούσθη, παρ' ἄλλων δ' ἐζητήθη
προθεσμία πρὸς σκέψιν. Διὰ τοῦτο ἀνεγνώσθη τὸ Σύμβολον τῆς Α'
Οἴκου. Συνόδου, μεθ' ὃ οἱ Ἐπίσκοποι πάντες ἐβόησεν «αὕτη ἡ
πίστις τῶν ὀρθοδόξων, ταύτην πάντες πιστεύομεν, ἐν ταύτῃ ἐβαπτίσθη-
μεν . . .». Ἀνεγνώσθη ἐπίσης καὶ τὸ τῆς Β' Οἴκου. Συνόδου Σύμ-
βολον, «ἀπὸ βιβλίου», μεθ' ὃ «πάντες οἱ εὐλαβέστατοι ἐπίσκοποι ἐπε-
βόησαν, αὕτη πάντων ἡ πίστις, αὕτη ἡ πίστις τῶν ὀρθοδόξων, οὕτα-
πάντες πιστεύομεν». Τὴν αὐτὴν ὁμόθυμον συμφωνίαν ἐξεδήλωσαν μετὰ
τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἁγ. Κυρίλλου «Εὐφραινέσθωσαν», ὅτε
δὲ κατὰ τὴν δ' συνεδρίαν προσεκλήθησαν οἱ παρεδρευόντες Ἐπίσκο-
ποι νὰ δηλώσωσι τὴν γνώμην αὐτῶν περὶ τῆς ἀναγνωσθείσης ἐπιστολῆς
τοῦ Ρώμης Λέοντος πρὸς τὸν Φλαβιανόν, ἐν ἣ ὑπῆρχον προδήλως εἰλημι-
μέναι ἐκ τοῦ Συμβόλου ΚΠ., πρῶτος ὁ περιοδεύων Πατριάρχης ΚΠ.-
Ἀνατόλιος (449—458) εἶπε «συνάδει ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ὀσιωτάτου Λέ-
οντος τῷ Συμβόλῳ τῶν ἐν Νικαίᾳ τριακοσίων δέκα ὀκτὼ ἁγίων πατέρων
ἡμῶν καὶ τῶν ἑκατὸν πενήκοντα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ
τοῦτα συναχθέντων καὶ τὴν αὐτὴν πίστιν βεβαιωσάντων». Τὴν γνώμην
ταύτην ἐπανάελαβον πάντες οἱ Ἐπίσκοποι, ἐν οἷς καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι
τοῦ Πάπα Ρώμης ὅπερ σημαίνει ὅτι ἦτο ἤδη γνωστὸν τὸ Σύμβολον
τῆς Β' Οἴκου. Συνόδου ἐν τῇ Λύσει. Ὁ δ' Ἐπίσκοπος Γερμανικίας
Ἰωάννης προσέθηκεν «ἐπὶ τῇ πίστει τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ τῶν ἐν
Νικαίᾳ καὶ τῶν ἑκατὸν πενήκοντα τῶν ἐν Κ)πόλει ἐν τοῖς ἔμπροσθεν
χρόνοις καὶ ἐβαπτίσθημεν καὶ βαπτίζομεν». Ἐάν, ὡς παραιτηρήθη ἤδη,
ὁ Ἰωάννης ἦτο τοῦλάχιστον 30 ἐτῶν, τὰ ἀνωτέρω δ' ἐδήλου τῷ 451,
σημαίνει ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν Β' Οἴκου. Σύνοδον ἐτέθη ἐν χρῆσει ὡς
βαπτιστήριον τὸ Σύμβολον αὐτῆς. Ὁ Kattenbusch ἰσχυρίσθη ὅτι ὁ
Ἰωάννης Γερμανικίας ὑπὸ τὴν πίστιν τῶν ρν' πατέρων ἐννοεῖ τὸ

Σύμβολον τῆς Νικαίας, ἀλλὰ τοῦτο, ὡς ὀρθῶς παρετήρησεν ὁ Schmidt, εἶναι σάφισμα, διότι ὁ Ἰωάννης διακρίνει σαφῶς τὰ δύο Σύμβολα τὴν ἐνωτέρω δήλωσιν ἐπανελάβε σχεδὸν διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων καὶ ὁ Πολυχρόνιος Ἐπιφανείας τῆς Κιλικίας, καὶ ὁ πολὺς Θεοδώρητος Ἐπ. Κύρου, ὁ Ἰστοαῖκος, «εἰπὼν συνάδει ἢ ἐπιστολῇ τοῦ ἀγιωτάτου Ἐπισκόπου τοῦ κυρίου Λέοντος τῆ ἐν Νικαίᾳ ἔκτε θέσει πίστει παρὰ τῶν ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων καὶ τῶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπαγορευθέντι παρὰ τῶν ἑκατὸν πενήκοντα Συμβόλῳ τῆς πίστεως . . .» εἶναι χαρακτηριστικὴ ἢ ἔκφρασις τοῦ Θεοδώρητου περὶ τοῦ ὅτι τὸ Σύμβολον «ὑληγορευθή», ἦτοι ἐξεδόθη ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου. Οἱ Ἐπίσκοποι τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐδήλωσαν, ὅτι τηροῦσι μὲν τὸ τῆς Νικαίας Σύμβολον, «ἀλλὰ, προσέθηκάν, καὶ ἡ τῶν ρν' κατ' οὐδένα τρόπον τῆς εἰρημένης πίστεως ἀσύμφωνός ἐστι». Ὁ δὲ Φλωρέντιος Ἀνδριανουπόλεως τῆς Πισιδίας, δηλώσας, ὅτι ἐμμένει τῇ πίστει τῆς Νικαίας καὶ τῇ τῆς ΚΠόλεως προσέθηκε περὶ τῆς τελευταίας ὅτι σαφῶς διαγορεύει «ὡς ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐνεσαρκώθη», ὑπομνήσας τοὺς λόγους τοῦ Διογένης Ἐπ. Κυζίκου, ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι καὶ οὗτος εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸ Σύμβολον ΚΠ. Τινὲς ὅμως τῶν παρεδρευόντων, ὡς ὁ Σελεύκιος Ἀμασσίας, ὁ Θεόδωρος Δαμασκού καὶ ὁ Πρεσβύτερος Νικαίας δὲν ἐνημόνευσαν ρητῶς τοῦ Συμβόλου ΚΠ. ἢ διότι εἶχον ἀντιρρήσεις κατ' αὐτοῦ, ἢ διότι ἀτελῶς ἀπεδόθησαν ἐν τοῖς πρακτικοῖς αἱ δηλώσεις αὐτῶν. Πιθανῶς ὅμως ὑπὸ τὴν γενικὴν ἔκφρασιν τῆς «πίστεως τῆς Νικαίας» ἐννοοῦν καὶ τὸ Σύμβολον ΚΠ. Οἱ Αἰγύπτιοι ἐνέμενον εἰς τὴν «πίσιν» τῆς Νικαίας, διότι αὕτη καὶ μόνη ἐπεκράτει ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἀλεξανδρείας. Ἀξιοσημεῖατοί εἶναι οἱ λόγοι τοῦ ἀρχιμανδρίτου Δωροθέου «τῇ πίστει τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ τη' ἐν ἣ καὶ ἐβαπτίσθη καὶ τῷ ὄρφ τῶν ἐν Ἐφέσῳ καθελόντων Νεστόριον ἐμμένω καὶ οὕτω πιστεύω καὶ παρὰ ταύτην ἄλλην πίσιν οὐκ οἶδα». Ὁ αὐτὸς ὅμως θέλων νὰ καθορίσῃ τὸ δογματικὸν αὐτοῦ φρόνημα ἔλεγεν «εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐβαπτίσθημεν, ὁμολογοῦντες τὸν Σωτῆρα ἡμῶν Χριστόν, τὸν κατελθόντα καὶ σαρκωθέντα ἐκ τῆς Παρθένου καὶ ἐνανθρωπήσαντα, σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου». Ταῦτα εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ Συμβόλου ΚΠ. Τοῦτο δὲ ἀνεγνώσθη αὐθις ἐν τῇ σι' συνεδρίᾳ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, παρ' ἀπάντων γενόμενον ἀποδεκτόν.

Πᾶσαι αὐταὶ αἱ μαρτυρίαι, καθιστῶσιν ἀντίρρητον τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. Συνόδῳ ἀνεγνωρίσθη τὸ Σύμβολον ΚΠ. ὡς Σύμβολον τῶν ῥν'. Πατέρων τῆς Β' Οἰκουμ. Συνόδου, χωρὶς νὰ ἐκδηλωθῇ παρ' οἰουδήτινος καὶ ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια ὅτι δὲν προήλθε τὸ Σύμβολον παρὰ τῆς Συνόδου ἐκείνης. Καὶ οἱ ἐμμένοντες ἔτι ἐν τῷ Συμβόλῳ Νικαίας δὲν ἀρνοῦνται ὅτι τὸ Σύμβολον ΚΠ. εἶναι «Σύμβολον τῶν ῥν'. Πατέρων». Τοῦτο δὲ οὐχὶ μόνον δις ἐπανελήφθη ἐν τῇ Δ' Οἰκουμ. Συνόδῳ ἀλλὰ καὶ ἐχαρακτηρίσθη ὑπ' αὐτῆς ὡς «σοφὸν καὶ σωτήριον τῆς χάριτος Σύμβολον . . . περὶ τε γὰρ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκδιδάσκει τὸ τέλειον καὶ τοῦ Κυρίου τὴν ἐνανθρώπησιν τοῖς πιστῶς δεχομένοις παρίστησιν.». Ἐξηγοῦσα ἡ Σύνοδος τοὺς ἱστορικοὺς λόγους τῆς προσλεύσεως τοῦ Συμβόλου λέγει «τῶν τριακοσίων δέκα ὀκτὼ πατέρων τὴν πίστιν μένειν ἀπαρραχέριστον καὶ διὰ μὲν τοὺς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ μαχομένους τὴν χρόνους ὑστέρων παρὰ τῶν ἐπὶ τῆς Βασιλευούσης πόλεως συνελθόντων ἑκατὸν πενήκοντα ἁγίων πατέρων περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας παραδοθεῖσαν διδασκαλίαν κυροῖ, ἣν ἐκεῖνοι τοῖς πᾶσιν ἐγνώρισαν, οὐχ ὡς τι λείπον τοῖς προλαβοῦσιν ἐπάγοντες (ἐπεισάγοντες;) ἀλλὰ τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτῶν ἔννοιαν κατὰ τῶν τὴν αὐτοῦ δεσποτείαν ἀθετεῖν πειρωμένων γραφικαῖς μαρτυρίαις τραυώσαντες». Τέλος ἡ Δ' Οἰκουμ. Σύνοδος αὐτολεξεί, μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἀμφοτέρων τῶν Συμβόλων, ἐπανελάβε τὴν ἀπαγορευτικὴν διάταξιν τῆς Γ' Οἰκουμ. Συνόδου περὶ τῆς προσθήκης εἰς τὸ Σύμβολον ἡ ἀφαιρέσεως ἐξ αὐτοῦ. Διὰ τῶν αὐτῶν περιπου φράσεων ἐπανελάβον τὴν διάταξιν καὶ αἱ ἐφεξῆς Οἰκουμ. Σύνοδοι, δι' ἃς ἀμφοτέρω τὰ Σύμβολα ἐν θεωροῦνται Σύμβολον ὑπὸ τὴν γενικὴν ὀνομασίαν «πίστις τῆς Νικαίας», ἣν ἡ ἐν Νικαίᾳ μὲν Α' Σύνοδος ἔξέθετο, παρέδωκαν δὲ ἡ τε Β' καὶ ἡ Γ'. Σύνοδος, ὡς εἶπεν ἡ Ε' Οἰκουμ. Σύνοδος. Ὁ Harmack ἰσχυρίσθη ὅτι, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὰ πρακτικὰ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5'. αἰῶνος δὲν παρουσιάζεται τὸ Σύμβολον ΚΠ. Ὁ παράδοξος ἀληθῶς ἰσχυρισμὸς οὗτος λέγει ὁ σ. μαρτυρεῖ ἀνεξήγητον προκατάληψιν κατὰ τοῦ Συμβόλου. Διότι τὸ Σύμβολον παρουσιάζεται πολὺ πρὸ τῆς Δ' Συνόδου καὶ ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τῆς Β' Συνόδου, πολλῶ δὲ μᾶλλον μετὰ τὴν Δ' Σύνοδον. Οὔτω δ' ἐνκαῖς μετὰ τὴν Σύνοδον ταύτην ἐκδοθεῖσι διατάγμασι τοῦ Αὐτοκράτορος Μαρκιανοῦ δηλοῦται, ὅτι τὰ δογματισθέντα ὑπὸ τῆς Δ' Οἰκουμ. Συνόδου συμφωνοῦσι τῇ πίστει τῶν τη'. ἐν Νικαίᾳ πατέρων καὶ τῶν ἐν-

ΚΠόλοι συνελθόντες ἐδίδαξαν. Ἐν ἑτέροις ἐγγράφοις τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τοὺς μονοφυσίτας γίνεται γενικῶς μνεία τῶν Συμβόλων ὑπὸ τὴν γενικὴν ὀνομασίαν «πίστις τῆς Νικαίας», διότι προσάγονται ρήσεις καὶ χωρία ἐκ τοῦ Συμβόλου ΚΠ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ (457) οἱ Αἰγύπτιοι μονοφυσίται ἐκλέξαντες Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας τὸν Τιμόθεον Αἴλουρον ἀπετάθησαν πρὸς τὸν νέον Αὐτοκράτορα Λέοντα α'. (457—474) ὡς καὶ οἱ ὀρθόδοξοι. Οὗτος δὲ προὐκάλεσε τὴν γνώμην τῶν Ἐπισκόπων περὶ τοῦ Τιμοθέου καὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου. Ἐν τῇ σχετικῇ ἀλληλογραφίᾳ ἐγένετο μὲν μνεία τῶν Συμβόλων ὡς «Συμβόλου Νικαίας», ἀπαξ δὲ μόνον οἱ μονοφυσίται ἔγραψαν ὅτι ἀγνοοῦσι τὴν Σύνοδον τῶν ὀν'. πατέρων. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἢ ὅτι δὲν παρεδέχοντο τὸ Σύμβολον αὐτῆς, ἐμμένοντες ἐν τῷ Συμβόλῳ Νικαίας καὶ ὅτι ἤθελον ν' ἀποκρούσωσι τὴν Δ. Οἰκουμ. Σύνοδον. Ἀποκρούοντες τὸν ὄρον τῆς Συνόδου ταύτης ἀπέκρουον καὶ τὴν ὑπ' αὐτῆς γενομένην ὑποδοχὴν τοῦ Συμβόλου ΚΠ. Ἄλλην ἔνοιαν δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἡ μοναδική, ἄλλως τε περιπτώσις αὕτη, ἐν μέσῳ τοσούτων μαρτυριῶν ὑπὲρ τοῦ Συμβόλου.

Ἐἴκοσι καὶ πέντε ἔτη μετὰ τὴν Δ. Οἰκουμ. Σύνοδον ὁ καταλαβὼν τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον Βασιλίσκος (475) ἐν τῇ «Ἐγκυκλίῳ» αὐτοῦ ἀπεκάλεσε τὸ Σύμβολον τῶν τμη'. πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ κρηπίδα τῆς ἀνθρωπίνης εὐζωΐας καὶ ἔλεγεν ὅτι «ἐπεσφράγισαν» αὐτὸ «οἱ ὀν'. πατέρες ἅγιοι, ὡς ἔδοξεν ὀριστικῶς καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα συνελθοῦσι κατὰ τὴν Ἐφεσίων μητρόπολιν ὀρθοδόξοις καὶ ὄσοις πατράσι». Μετὰ ἑξαετίαν δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων (474—5, 477—491) ἐν τῷ «Ἐνωτικῷ» αὐτοῦ (482) ἐσημείωσεν «ἡμεῖς καὶ αἱ πανταχοῦ Ἐκκλησίαι ἕτερον Σύμβολον ἢ μάθημα, ἢ ὄρον πίστεως ἢ πίστιν, πλὴν τοῦ εἰρημένου ἁγίου Συμβόλου τῶν τμη'. ἁγίων πατέρων, ὅπερ ἐβεβαίωσαν οἱ ὀν'. ἅγιοι πατέρες οὔτε ἐσχήκαμεν οὔτε ἔξομεν ὅ καὶ ἐξηκολούθησαν οἱ ἐν τῇ Ἐφεσίων συνελθόντες». Ταῦτα, προερχόμενα παρ' αὐτοκρατόρων, μᾶλλον τὸν μονοφυσιτικὸν ὑποστηριζόντων, ἔχουσι ἰδιαιτέραν σημασίαν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Συμβόλου ΚΠ. Τοῦτου δὲ μνεία ἐγένετο καὶ ἐν τῇ σχετικῇ πρὸς τὸ Ἀκακιανὸν λεγόμενον σχίμα (484—519) ἀλληλογραφίᾳ. Τῷ 511 γενόμενος Πατριάρχης ΚΠ. ὁ Τιμόθεος α'. (511—518) διέταξε νὰ λέγηται καθ' ἐκάστην ἱερὰν σύναξιν τῶν πιστῶν τὸ Σύμβολον «τῶν τμη'. πατέρων», ὑφ' ὃ ἐννόει ὁ τὴν πληρο-

φορίαν ταύτην παρέχον Θεόδωρος Ἀναγνώστης τὸ τῆς Νικαίας—
ΚΠόλεως Σύμβολον.

Καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς (527—565) ἐν τῇ ὁμολογίᾳ τῆς
ἁγίας πίστεως κατὰ τῶν τριῶν κεφαλαίων ποιεῖται μνησιν τοῦ Συμ-
βόλου ΚΠ. ὡς καὶ ὁ Πατριάρχης ΚΠ. Εὐτύχιος πρὸς τὸν Ρώμη;
Βιγίλιον γράφων καὶ ἄλλοι. Τέλος ἡ 4. Οἰκουμ. Σύνοδος (680—81)
ἐπανέλαβεν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς αὐτῆς τὸ Συμβούλιον ΚΠ.

Πᾶς δὲ ἀπροκατάληπτος κριτὴς θὰ ὁμολογήσῃ μετὰ τὰς ὑπὸ τοῦ σ.
προσαγομένως διαφιλεῖς μαρτυρίας, ὅτι ἐξ ἴσου αὐθαίρετοι εἶναι καὶ αἱ
ὑποθέσεις, καθ' ἃς τὸ Σύμβολον ΚΠ. δὲν ὑπῆρχε πρὸ τῆς Δ'. Οἰκουμ.
Συνόδου, τὸ πρῶτον, δῆθεν, ἐν αὐτῇ παρουσιασθὲν καὶ ὑπ' αὐτῆς εἰς
τὴν Β'. Οἰκουμ. Σύνοδον ἀποδοθέν, καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς, καθ' ὃν πεντή-
κοντα πάλιν περίπου ἔτη μετὰ τὴν Δ'. Οἰκουμ. Σύνοδον οὐδεὶς γίνεται
περὶ τοῦ Συμβόλου λόγος. Συμπεραίνων ὁ σ. λέγει ὅτι διὰ τῆς ιστορι-
κῆς καὶ κριτικῆς τοῦ ζητήματος ἐρεῦνης κατεδείχθη ἀναμφισβητήτως
ὅτι τὸ Σύμβολον ΚΠ., ὅπερ ἐπεκράτησε καὶ ἐπικρατεῖ ἐν τῇ καθόλου
Ἐκκλησίᾳ ὡς κατ' ἐξοχὴν «οἰκουμενικὸν» Σύμβολον εἶναι γνήσιον ἔρ-
γον τῆς Β'. Οἰκουμ. Συνόδου. Τὸ Σύμβολον τοῦτο δὲν ὑπῆρχε πρὸ
τῆς Συνόδου παρὰ τῷ Ἐπιφανίῳ Κύπρου ἢ τῷ Κυρίλλῳ Ἱεροσολύ-
μων, ἀλλὰ συνετάχθη ἐν αὐτῇ καὶ παρεδόθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὑπ' αὐ-
τῆς. Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ εἶναι τελείως σύμφωνον πρὸς τὸ ἔργον
τῆς Συνόδου καὶ πρὸς τὰ ἐπασχολήσαντα αὐτὴν δογματικὰ ζητήματα.
Μὴ διασωθέντων πρακτικῶν τῆς Συνόδου, δὲν ἔχομεν ἄμεσον πιστο-
ποίησιν τοῦ γεγονότος τῆς ὑπ' αὐτῆς διατυπώσεως τοῦ Συμβόλου, ἀλλὰ
διαφιλεῖς ἐσωτερικαὶ καὶ ἔξωτερικαὶ μαρτυρίαι καθιστῶσιν ἀναντίρρητον
καὶ ἀδιδάσειστον τὸ γεγονὸς τοῦτο.

Τοιοῦτο ἐν περιεκτικωτάτῃ περιλήψει τὸ περιεχόμενον τῆς πραγμα-
τείας ταύτης, ἧτις ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐπιστημονικῆς σπουδαιότη-
τος μετεφράσθη εὐθὺς μὲν μετὰ τὴν δημοσίευσίν της εἰς τὴν Ρουμανικὴν
ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Ποπέσκου καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ ἐπισήμῳ φύλλῳ
τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας (Biserica Orth. Romana), πρὸ τινος δὲ
χρόνου καὶ εἰς τὴν σερβικὴν ὑπὸ τοῦ ἱερέως Ἀνδρέου Μπόργεβιτς καὶ
ἔξακολουθεῖ δημοσιευομένη ὡσαύτως ἐν τῷ ἐπισήμῳ φύλλῳ τῆς Σερ-
βικῆς Ἐκκλησίας (Glasnik).

Zeitschrift für die Neutestam. Wissenschaft und die

Kunde der älteren Kirche, herausgegeben von H. Lietzmann.—

Ἐξεδόθη τὸ 1 καὶ 2 τεύχος τοῦ 1925, περιέχον τὰς ἑξῆς πραγματείας.

- 1) *Ad. v. Harnack*. Über den Verfasser und den literarischen Charakter des muratorischen Fragments. Ὁ σοφὸς θεολόγος βασιλεύων τὴν ὑπὲρ τῆς συγγραφῆς τοῦ κανόνος τούτου ὑπὸ τοῦ Ῥώμης Ἱππολύτου ἐπιχειρηματολογίαν ἄλλων τε καὶ μάλιστα τῶν Lightfoot καὶ Zahn, εὐρίσκει τὴν ἐκδοχὴν ταύτην μὴ ἐπαρκῶς ὑποστηριζομένην καὶ ὑπολαμβάνει ὡς βεβαιότερον συμπέρασμα τῆς ἄχρι τοῦδε σχετικῆς ἔρευνῆς τὸ ὅτι τὸ μνημεῖον «δὲν εἶναι ἀτομικὸν ἔργον σκοτεινοῦ πινος συγγραφέως, ἀλλ' αὐθεντικὴ ἔκφρασις τῆς συνειδήσεως τῆς ὁμοιακῆς Ἐκκλησίας».—2) *Ad. Jülicher*. Zur Geschichte der Monophysitenkirche,] ἐνθα ὁ ἐπιφανὴς τῶν παραβολῶν τοῦ Κυρίου ἐξηγητής, ὅστις κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη ἀσχολεῖται περὶ τὴν χρονολογίαν τῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, κρίνων διὰ μακρῶν τὴν τραγικῆς τύχης *histoire des patriarches d' Alexandrie depuis la mort de l' empereur Anastase jusqu' à la reconciliation des églises Jacobites* (1923) τοῦ J. Maspero, προῶρος ἐκλιπόντος υἱοῦ τοῦ μεγάλου Αἰγυπτιολόγου, παρέχει διὰ τῶν λεπτοτάτων αὐτοῦ παρατηρήσεων σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μονοφυστικῆς Ἐκκλησίας. 3) *v. Dobschütz*. Zum Corpus hellenisticum. Ὁ ἔγκριτος τοῦ πρωτογόνου χριστιανισμοῦ ἐρευνητῆς καὶ ἐξηγητῆς, εἰς ὃν ὑπὸ Ἀγγλῶν καὶ Γερμανῶν θεολόγων ἔχει ἀνατεθῆ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ μεγαλεπιβόλου σχεδίου τοῦ Heirici περὶ συγκροτήσεως ὑπομνήματος εἰς τὴν Κ. Α. ἐκ τῶν παραλλήλων εἰς αὐτὴν χωρίων τῆς ἑλληνικῆς γταμματείας (Corpus Hellenisticum) παρέχει ὀδηγίαν περὶ τῆς προπαρασκευαστικῆς εἰς τὸ κολοσσαῖον τοῦτο ἐγχείρημα ἐργασίας 4) *V. Schultze*. Die Christusstatue in Paneas. Ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ φιλέλληνος ἀρχαιολόγου τοῦ Greifswald καταπολεμεῖται ἡ πιθανότης τῆς ὑπὸ τοῦ Wilpert κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐξενεχθείσης εἰκασίας, ὅτι ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 174 σαροκοφάγου τοῦ ἐν Λατεράνῳ χριστιανικοῦ μουσείου ἔχομεν ἀντίγραφον τοῦ ἐπὶ τοῦ ἔκκλησ. ἱστορικοῦ Εὐσεβίου ἐν Πανεάδι (Καισ. Φιλίππου) σφζομένου καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ καταστραφέντος μεταλλίνου ἀγάλματος, τοῦ παριστιῶντος τὸν Χριστὸν μετὰ τῆς αἰμορροούσης, οὗ ἡ ἴδρισις ὑπὸ τῶν συγχρόνων τῷ Εὐσεβίῳ Πανεαδιτῶν ἀπεδίδετο εἰς αὐτὴν τὴν εὐγνωμονοῦσαν ἐπὶ τῇ ἰάσει αὐτῆς γυναῖκα.—5) *W. Mundle*. Die Herkunft der «marcionitischen Prologe» zu den paulinischen Briefen.

Ὁ σ. ἀμφισβητεῖ τὴν κοινὴν ἀποδεκτὴν γνώμην τῶν Bruyne καὶ Corssen περὶ μαρκιωνιτικῆς καταγωγῆς τῶν ἐν πολλοῖς χειρογράφοις τῆς Βουλγάτας φερομένων προλόγων εἰς τὰς παυλείους ἐπιστολάς καὶ ὑποδεικνύει τὴν ἀπὸ τοῦ λεγομένου Ἀμβροσιαστοῦ ἐξάρτησιν αὐτῶν.

6) *C. Schmidt* Das koptische Didache—fragment des British Museum. Ὁ σ. ἐκδίδει ἐκ νέου μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως, ἀλλὰ καὶ μετὰ κριτικῶν καὶ ἄλλων παρατηρήσεων τὸ ὑπὸ τοῦ Horner δημοσιευθὲν κοπτικὸν τεμάχιον τῆς Ἰδαχῆς τοῦ Βρεττανικοῦ μουσείου.—7) *R. Bultman*. Die Bedeutung der neuerschlossenen mandäischen und manichaischen Quellen für des Verständniss des Johannes-evangeliums. Ὁ σ. συγκρίνει τὴν διδασκαλίαν τοῦ δ' εὐαγγελίου πρὸς τὴν τῶν νεωστὶ ἀνακαλυφθεισῶν μανδαϊκῶν καὶ μανιχαϊκῶν πηγῶν, ἀγωνίζεται δι' ἐπιχειρημάτων παρασκευασμένων ν' ἀποδείξῃ ἐξάρτησιν τοῦ ἐν λόγῳ εὐαγγελίου ἀπὸ τῶν πηγῶν τούτων οὐχὶ φιλολογικῆν, ἀλλὰ ἐξάρτησιν πραγματικὴν ἀπὸ τῆς ἐν ταῖς πηγαῖς ταύταις μυθολογίας.—8) *Fr. Smend* Die Bedeutung alltestam. Zitate als Ausgangspunkt der Quellenscheidung im 4 Evangelium.—9) *Th. Schneider*. Das prophetische Agraphon der Epistola Aphostolorum.—10) Das Abdecken des Daches (Μάρκ. β' 4 Λουκ. ε' 19) von Hadw. Jahn. Ἐπακολουθεῖ δὲ ἐκκλησιᾷ πρὸς τοὺς ἀπανταχοῦ φίλους καὶ θαυμαστάς τοῦ ἐπιφανοῦς παλαιστινολόγου G. Dalman, ἄρτι συμπληρώσαντος τὸ 70ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ὥπως εἰς ἐνδειξιν τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης πρὸς αὐτόν, ἐνισχύσωσιν ὕλικῶς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐσχάτως ἐν Greifswald ἰδρυθὲν Palästina-Institut (ἐπονομασθησόμενον Gustav-Dalman-Institut), ἐνθα νὰ καλλιεργεῖται ἢτε παλαιστινολογία καὶ ἢ ἱστορία καὶ ἢ θρησκεία τοῦ παλαιστιναίου Ἰουδαϊσμοῦ ἐν τῷ πρὸς τὴν βιβλικὴν ἐπιστήμην συναφείᾳ αὐτῶν. Ἀπευθυντέον πρὸς τὸν καθηγητὴν Dr G. Kittel Greifswald. Steinstr. 2.—

Π. Ι. Μ.

Δημητρίου Π. Πασχάλη, Ἡ Ἄνδρος, ἢτοι ἱστορία τῆς νήσου Ἄνδρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Μετὰ 70 εἰκόνων καὶ 6 φωτοτυπικῶν πινάκων. Τόμος Α'. Ἐν Ἀθήναις. Τύποις «Ἐστίας», 1925. Σελίδες 732.—Περὶ τοῦ ἔργου τούτου λεπτομερέστερον ἐν τῷ ἐπομένῳ τεύχει, δι' ἔλλειψιν χώρου.